

İNSAN VE KADERİ

Prof. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK

I — TARİF VE MAHIYET, BEDEN VE RUH :

İnsan, beden ve ruhtan oluşan, şuura sahip düşünen bir varlıktır.

Bedenin aslı topraktır. Kur'an'ın açıkladığı bu gerçeği Kimya ilmi de tasdik ve teyid edip doğrulamaktadır. Kimyasal analizler, tahliller toprakta bulunan madenlerin, elementlerin insanda da bulunduğunu göstermektedir. İnsan bedeninin büyük çoğunluğunu su teşkil etmektedir. Su ise Hidrojen ve Oksijenden oluşmaktadır. İnsanda belli miktarda da Karbon, Fosfor, Demir, Potasyum, Magnezyum, Kalsiyum, Kurşun v.b. maddelerin bulunduğu inkar edilmesi mümkün olmayan gerçeklerdendir.

İnsanın bir de ruhu vardır. Bu insanın görünmeyen, manevi yönünü oluşturur. İnsan ruh yönüyle şuur sahibi düşünen varlıktır. Kur'an'da insanın her iki yönü, beden ve ruhu, şöyle ifadesini bulur.

«And olsun, insanı balçıktan, işlenebilen kara topraktan yarattık.»

Cinleri de, daha önce alevli ateşten yarattık.

Rabbin meleklerle: *«Ben, balçıktan, işlenen kara topraktan bir insan yaratacağım. Onu yapıp ruhumdan üflediğimde ona secdeye kapanın, demişti.»* (1)

İnsanın ruhunun olduğu aşikardır. Bu gerçek, ölüm halinde özellikle kendini ortaya koyar.

Diri ile ölü arasındaki fark, diride ruhun bulunması ölüde ise bulunmamasıdır.

Uyku hali de ruhun varlığı, bir an için insanı terkedişiyile ilgili kesin bilgi verir. Ruhun kaynağı Allah Teâlâ olduğu gibi belirli bir müddet insanda kalmasını sağlayan ve sonra onu insandan alan da O'dur. Bu gerçek Kur'an'da şöyle ifade edilir,

«Allah öleceklerin ölümleri anında, ölmeyeceklerin de uykuları esna-

sında ruhlarını alır. Ölmelerine hükmettiği kimselerinkini tutar, diğerlerini bir süreye kadar salıverir. Doğrusu bunda düşünen kimseler için dersler vardır.» (2)

İnsan bedeniyle hareket eder ve duyar. Ruhuyla idrak eder, düşünür, bilir, sever, nefret eder, sevinç ve üzüntü duyar, bütün iç dünya, manevi, görünmeyen alemin faaliyetleridir. O halde ruh nedir?

Kur'an'a başvurulduğunda şu ayetle karşılaşılır :

«Ey Muhammed! Sana ruhun ne olduğunu soruyorlar, de ki: Ruh, Râbbimin emrinden ibarettir. Bu hususta size pek az bilgi verilmiştir.» (3)

Ruh Allah'ın katındandır. Onun hakkında insana verilen bilgi pek azdır. Buradan hareketle ruh hakkında bir kısım bilgin fikir beyan etmiş, bir kısım bilgin ise konuşmamıştır.

Ruhun gerçeğini, mahiyetini ancak Allah bilir. Bütün semavi dinlerin kabul ettiği ruh, maddeden ayırdır. Ruhun lâtif bir cisim, bir nefes, bir kuvvet olduğunu söyleyenler olmuştur. O nurâni, ulvî bir cisimdir. İnsan onu kavrama bilgi ve araçlarına sahip değildir. Maddenin esrarına vakıf olamayan insan ruhun esrarına nasıl vakıf olabilir?

Ruh, bölünme ve parçalanma kabul etmez. İnsan bedenine hayatiyet verir, canlılık verir. Onun her tarafına yayılır, belli bir mekânı yoktur, yokluğunda ölüm vuku bulur.

Ruh, Allah'ın esrarındandır, gayptendir, gizliliklerindedir. İnsanın onun esrarına vakıf olması mümkün değildir. Zira insan kendi esrarına vakıf değildir. O, Ruhun hallerinden bir hali, sözgelimi öğrenmeyi, mahiyeti itibariyle çözebilmiş değildir.

Her gerçeği inkar edenler olduğu gibi ruh gerçeğini inkar edenler olmuş ve olmaya devam edecektir. Bu inkârın temelinde, görünmeyen, mahiyeti bilinmeyen varlığı kabul etmeme düşüncesi yatmaktadır. Ayrıca ruhu bir yana bırakarak ruhsal olayları müsbet ilmin konusu yapma arzusu vardır. Ruh inkar edilerek ruhsal olaylar nasıl izah edilir? Son zamanlarda ortaya çıkan davranış Psikolojisinin, J. B. Watson'un ve diğerlerinin yapmak istediği etki - tepki süreciyle insanı ve fiillerini açıklamak gayretinden başka bir şey değildir. Oysa bu gayret bizzat psikolojik mekteblerince reddedilmiş, ruhun varlığını isbat eden bir çok deney yapılmıştır. Bu konuda Londra Psikoloji Derneğinin araştırmaları özellikle ün yapmıştır. İnsanı ve fiillerini etki - tepki süreciyle açıklama, ruhu inkar etme

(2) Kur'an, 39 (Zümer)/42.

(3) Kur'an 17 (İsra)/85.

bu tezin sahibini hemen ilk andan itibaren çıkmaza sokmaktadır. Çünkü insan hiç etki olmadan kendi iç dünyasının gereği olarak düşünerek taşınarak fiiller yapar, en basiti düşünür, düşünme de bir fiildir. Bu fiilleri yaparken ruh ve beden birlikte hareket eder. Dışarıdan bir etki olmaksızın tepki ve davranışta bulunan insanın durumu nasıl açıklanacaktır? İrade, eğilim, arzular nasıl kavranılmalıdır? Düşünme, öğrenme, algılama v.b. fiilleri izah nasıl olacaktır? En basiti en açık, en çıplak gerçek olan ölüm olayı nasıl izah edilecektir? Ölmeden önceki insanın durumuyla ölmüş olan insanın durumunu ne ile açıklamak gerekir? Aslı âtil, hareketsiz madde olan insana hayatiyet nereden ve nasıl gelmektedir? Bütün bunlar ve başka problemler ancak ruhun varlığını kabul ile bir çözüme kavuşur.

Din ve akıl ruhun varlığını açıkça ortaya koymaktadır, ama onun mahiyetini bilmek imkansızdır. Zira bu konuda insana çok az bilgi verilmiştir. (4)

Ruhun başlangıcı vardır, sonradan meydana gelmiştir yani ezeli değildir ama sonsuzdur, ebedidir, yok olmayacaktır, daima var olacaktır. Cennet ve Cehennemde bedenle birlikte hayat sürecektir.

2 — RUH VE NEFS

Ruh ve nefis aynı anlamdadırlar. Kur'an'da buna dair delil vardır :

Allah'a karşı yalan uydurandan veya kendisine birşey vahyedilmemişken «*Bana vahyolundu; Allah'ın indirdiği gibi bende indireceğim*» diyenden daha zâlim kim olabilir? Bu zâlimler cân çekişirlerken melekler ellerini uzatmış, «*Can verin, bugün Allah'a karşı haksız yere söylediklerinizden, O'nun ayetlerine büyüklük taslamanızdan ötürü alçaltıcı bir azâbla cezalandırılacaksınız*» derken bir görsen!» (5)

Bu ayette «*Can verin*» olarak terceme edilen ibarede nefis kelimesi geçmektedir, ki ruh anlamına kullanılmıştır.

Kur'an'da ayrıca, en-nefsû'l-emmâre, en-nefsû'l-levvame, en-nefsû'l-Mutmainne ve en-nefsû'l-mulhime deyimleri geçer. Bunlar, nefsin, ruhun kısımları olmayıp sıfatlarıdır.

a — *Emmare nefis*, kötülüğü emreden nefstir; içgüdüler insanı hâklm oluncâ nefsin yapacak başka birşeyi kalmaz, kötülükle meşgûl olur. Bu halden insanı kurtaracak olan Rabbin merhâmeti ve insanın gayretidir.

(4) Doç. Dr. Ş. Gölcük, Kelâm açısından İnsan ve Fiilleri, S. 201 ve dv.; İmam Pezdevi, Ehli Sünnet Akaidi, S. 322; Seyyid Sabık, el-Akaidu'l-İslamiyye, S. 223 ve dv.

(5) Kur'an, 6 (En'am)/93.

«Ben nefsimi temize çıkarmam; çünkü nefis, Rabbimin merhameti olmadıkça, kötülüğü emreder. Doğrusu Rabbim bağışlayandır, merhamet edendir.» (6)

b — *Levâme nefis*; nedâmet getiren, pişman olan nefstir. Nefs bu haldeyken dini, gerçeği öğrenir, dinin emirleriyle bezenip onları yerine getirmeye çalışır, yasaklardan uzaklaşır, hak ile bâtili tanır, kendini murakabe, kontrol eder, hayra yönelir, şerden kaçır, tam bir nedâmet ve pişmanlık içinde Rabbine doğru yol alır, ona kavuşmak için bir takım vesileler arar.

Nefsi nedâmet ve pişmanlık içinde olanların halini Allah Teâlâ Kitabında şöyle tasvir etmektedir :

«Bilin ki içinizde Allah'ın peygamberi bulunmaktadır. Eğer o, bir çok işlerde size uymuş olsaydı şüphesiz kötü duruma düşerdimiz; ama Allah, size imanı sevdirmiş, onu gönüllerimize güzel göstermiş; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve isyanı size iğrenç göstermiştir. İşte böyle olanlar, Allah katından bir lûtuf ve nimet sayesinde doğru yolda olanlardır.» (7)

Nefsi, imanı seven, kalbi onu güzel bulan, küfürden, günahattan, iyandan kaçır kişi Levvâme halindedir ve onun nefsi artık daha yüksek makâmlara yükselir, daha üstün sıfatlar kazanır.

c — *Mülhime nefis*; Allah Teâlâ'nın kendisine iyiliği ve kötülüğü ilham ettiği nefstir. Bu haldeki nefis, herşeyi Allah'tan bilir. Buna Kur'an'da Şems suresinin 7. ve 10. âyetlerinde işaret edilir.

d — *Mutmainne nefis*; doygun, mutlu nefstir. Sadece hak ve hayırla mutmain olur, hoşnut ve razı olur. Bunun için Kur'an'da şöyle buyrulur :

«Ey huzur içinde olan nefis! Razi olmuş ve edilmiş olarak Rabbına dön! Ey nefis, kullarımın arasına gir, Cennetime gir» (8)

Tam huzur ve sükûn içinde olan bu nefsten Allah razıdır, hoşnuddur. Arzu edilen nefis hali, bu nefis halidir. Bu nefsin durağı, temelli olarak yurdu Cennettir.

Tasavvuf dilinde ve yaşayışında nefis ve halleri önemli yer işgal eder. (9)

Burada önemli olan ruh ile nefsten aynı anlamın anlaşılmasıdır. Nefsin sıfatlarından ruhun hallerinin sözkonusu olduğunun bilinmesidir.

(6) Kur'an, 12 (Yusuf)/53.

(7) Kur'an, 49 (Hucurât)/7.

(8) Kur'an, 89 (Fecr)/27 - 30.

(9) İbrahim Hakkı, Marifetname, c. II. S. 40. ve dv. İst. 1979.

3 — İNSAN HAYATININ SAFHALARI

İnsan hayatının 4 safhası vardır :

Bunlar sırasıyla :

1 — Ana rahminde olan safha

2 — Dünya hayatı, doğumdan ölüme kadar olan, geçen safha.

3 — Berzah, kabir safhası

4 — Son, ebedî safha. Cennet ve Cehennem hayatı. Daha sonra başka bir safha yoktur. Bütün bu safhalar Kur'an'da değişik yerlerde değişik ifade ve üslûpta anlatılır. Onlardan birisi şudur :

«And olsun ki, insanı süzme çamurdan yarattık. Sonra onu nutfe halinde sağlam bir yere yerleştirdik.»

«Sonra nutfeyi donmuş kana çevirdik, donmuş kanı bir çiğnemlik et yaptık, bir çiğnemlik etten kemikler yarattık, kemiklere de et giydirdik sonra onu başka bir yaratık yaptık. Yaratanların en güzeli olan Allah ne Ulu'dur.»

«Sizler bütün bunlardan sonra ölürsünüz. Şüphesiz kıyamet günü tekrar diriltilirsiniz.» (10)

Şimdi burada önce insanın dünya hayatı safhasını, onun kaderini söz konusu edeceğiz, daha sonra son safhayı inceliyeceğiz. İnsanın beden ve ruhtan oluştuğu açıktır. Beden insanın maddesini teşkil ederken, ruh manasını teşkil eder. Ruhsuz beden bir madde yığınından başka bir şey değildir. İnsan beden ve ruhuyla bir anlam taşır. Onun kaderi, bedeniyle ve ruhuyla birlikte tayin edilir.

4 — KAZA VE KADER

a - *Anlam* : Kaza ve kader kelimelerine Kur'an'dan itibaren; yaratma, ölüm, öldürme, infaz, icab, hüküm, haber verme, tertip, tahdid, takdir anlamları verilir. Bu kelimelerin Kur'an'da bu anlamlara gelecek tarzda kullanıldıkları görülür.

Terim olarak anlamları ise şöyledir :

Kaza; mümkünlerin, olabilecek şeylerin birer birer yokluktan varlığa geçişidir. Bu da ezelde verilen hüküm anlamına Kader'e uygun olarak vuku bulur. Kader bütün varlıkların Levh-i Mahfûzdaki toptan bulunuşu-

(10) Kur'an, 23 (Muminun)/12 - 16.

dur. Kaza ise şartların varoluşundan sonra bunların birer birer meydana gelişidir.

Kader, Allah'ın ezeli hükmü ve kararıdır. O, Allah'ın iradesine göre bütün varlıklar için geçerlidir. Bu ezeli hüküm zaman içinde gerçekleşir.

Kaza, her şeye, her varlığa ait özel hüküm ve karardır. Bu da ilâhi iradenin zaman içinde onların her birinin ölçü ve sınırını tesbit ederek onları ayrıntılarıyla ortaya koymasıdır. Ehl-i Sünnet'in iki kolu Maturidiler ile Eşariler Kaza ve Kader kelimelerini birbirlerinin tersi şeklinde anlıyorlar. Eşarilerin Kaza dediklerini Maturidiler Kader, Kaderi de Kaza diyorlar. Sadece lâfzî bir anlaşmazlık ortaya konuyor. Kısaca; Kaza varlıkların Allah tarafından hikmet ve kemâlle (mükemmellik) yaratılışıdır. Kader, Allah'ın ezeli olarak yaratıkların zararlı, çirkin, iyi ve güzel niteliklerini bilip tesbit ettiği ezeli takdir, hüküm ve tahdiddir.(11)

b - Anlayış :

Dün olduğu gibi bugün de yarın da Kaza ve Kader üzerine tartışmalar olmuştur, olmaktadır ve olacaktır. Bir kısım insan Kaza ve Kaderi kabul ederek, bir kısmı yanlış anlayacak, bir kısmı da ona tam bir tasdikle inanacaktır. Bu arada inanmayanlar da olacaktır.

İslâm düşünce tarihinde Kaza ve Kader tartışmaları çok geniş bir alanda cereyan etmiştir. Kaza ve Kader'i Allah'tan alıp insana verenler olmuş, insanı kaderinin yaratıcısı kabul edenler çıkmıştır. Bunlar Mutezile'dir. Bunların bugün toplumda bol miktarda taraftarı, temsilcisi vardır. Bunlar şöyle derler :

Allah ancak iyiyi diler, kötüyü dilemez. O halde iyilikler Allah'tan, kötülükler insandandır. Böyle olunca Allah'ın katında Kaza ve Kaderden söz edilemez. İnsan kendi kaderini kendisi tayin eder. Bunun için ileri sürülen deliller şunlardır :

1 — Allah kâfire iman etmesini emrediyor. Oysa emir iradeye aittir, onun bir ifadesidir, tezahürüdür. Allah ancak dilediğini emreder. Kâfirin iman etmeyişine bakarak, Allah'ın onun küfrünü dilemediği sonucunu çıkarmak gerekir.

2 — İtaat, fiilin ilâhi irade ile uyumdur. Eğer Allah, kâfirin küfrünü irade ediyorsa, kâfir küfrüyle Allah'a itaat ediyor demek gerekir. Bu ise akla aykırı ve saçmadır, küfrü icabettirir.

3 — Allah'ın Kader'ine, hükmüne rıza göstermek zorunludur, vâcib-

(11) Şeyhzâde; Nazmûl-Feraid, S. 21; L. Gardet, Dieu et la Destinée de L'Homme, S. 118; S. Taftâzâni, Şerhûl-Makasid, c. II, S. 142.

dir. Eğer küfür bu Kader ile vazedilmişse, o zaman küfre rıza göstermenin vacib olduğunu söylemek gerekir. Oysa bu şekil bir rıza ve kabul bizzat küfür olur. (12)

Kaza ve Kader söz konusu olduğunda yapılan itirazlar yukarıdaki türdendir. Bu itirazlar konuyu insan seviyesinde ele almaktan kaynaklanıyor. Oysa konuyu Allah'ın katına götürmek gerekir. Örnek olarak iman ele alındığında söylenebilecek olanlar şunlardır :

İman Allah'ın bir nimetidir, lütfudur. İman nimetini veren Allah'tan bu nimeti verip vermemesi istenemez, sorulamaz. Allah bunu fazlından, kereminden vermektedir. Kâfirleri imanla emretmektedir. Onlar imana gelmediklerinde, Allah onları bırakmakta, onları terketmektedir. Bu hızlândır. Oysa Allah müminde tevfiği yaratmaktadır, tevfiği imana güçlü olmaktadır. Fakat Allah Tealâ hiçbir zaman kâfiri imandan mahrum etmemektedir. Onun için her zaman imana gelmek mümkündür. Ama bunu kâfirin istemesi gerekir.

Yukarıdaki iddialara ise şöyle cevap verilir.

1 — Emir ile irade arasında ayırım vardır. İrade başka, emir başkadır. Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'i kurban etmesi emredilmiş ama irade edilmemiştir. Hz. İbrahim emri yerine getirmiştir, fakat ilâhi irade bu olayda yoktu. Allah Tealâ bu kurban işini kendi katında irade etmemiş, dilememiştir.

2 — İtaat, irade ile ilgili değildir. İtaatın ilgisi emir iledir. Allah kâfirin küfrünü diler, irade eder; ama bununla birlikte ona iman etmesini emreder. Çünkü âlemde ancak Allah'ın dilediği olur. Bu konuda Ebû Leheb'in durumu gösterilir. O iman etmek istemediği halde ona iman etmesi emredilmiştir. Buna göre irade ile emir ayrı şeylerdir. Küfür ve inkâr konusunda kâfir ve münkir imana sahip olmayı istemediklerinden Allah onlar için küfür ve inkâr yaratmaktadır.

3 — Küfür ve isyan Allah tarafından hükmedilmiş ve takdir edilmiş olarak kabul edilmelidir, gerçekte de böyledir. Bu meselenin Allah katındaki yönüdür. Bu açıdan onlara rıza göstermek gerekir. Böyle bir rıza ve kabul asla küfür değildir. Ama bir de insanın seviyesindeki yönü vardır. Küfür ve isyan insan için daha önceden yasaklanmıştır. İnsan yasaklanan bir fiili, irade ve gücünü kullanarak işlemektedir. Küfür ve isyana insan açısından rıza gösterilmez. İnsana mal olan, yapılmış kötü fiiller olarak küfür ve isyan kabul edilmez. Küfür, Kader'in bizzat kendisi değildir,

(12) F. Râzi, Muhassal, S. 144-145; S. Şerif Cürcani, Şerhu'l-Mevakıf, c. VIII. S. 173 ve dv.

fakat Kader'e bağlıdır. (13) Kader'e rıza gösterilir, Allah'ın katındaki Kader kabul edilir, ona inanılır, ama insanın seviyesinde olanlara gelince orada insanın da rolü vardır, bu hesaba katılmalıdır. Kısaca küfrün iki yönü vardır :

a - Küfür bir yönüyle Allah'a nisbet edilir. Küfür Allah'ın hikmetine binaen onun yaratmasıyla. O mülkünde dilediğini yapar.

b - Küfür bir başka yönden insana nisbet edilir. O insanın, kesb ve ihtiyarıyla, seçme ve yapmasıyla, ona sıfat olarak meydana gelir. Allah'ın takdirine rıza küfür değil, itaattir. (14) Kaza ve Kader meselesi Allah'ın irade sıfatına bağlı olduğu kadar O'nun ilim sıfatına da bağlıdır. Alemde cereyan eden her şey Allah'ın iradesinin dışında olmadığı gibi ilminin de dışında değildir. Allah'ın irade ve ilmi herşeyin ne zaman, nasıl ve nerede vukubulacağını bütün yönleriyle kapsar ve bilir.

c - Zaman ve mekân kavramları

Bugün gayet iyi bilinmektedir ki zaman ve mekân kavramları nisbîdir, izâfidir. Zaman cismin hareketine, mekân da yer değiştirmesine bağlıdır, maddidir. «Zaman insan zihninin formlarından biridir. Allah için zaman diye bir şey yoktur.» (15).

Mekân kavramı için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Onun da geçerliliği yeryüzü insanı için söz konusudur. O halde Allah'ın katında, insan için bahis konusu olduğu tarzda, zaman ve mekândan sözedilemez. Zamanın geçmiş, şimdiki, gelecek diye üçe bölünüşü gibi birimleri Allah için geçerli değildir. Bir başka deyişle Allah'ın katında dün, bugün ve yarın yoktur. Bu tarzda bir zaman sınıflaması insan için vardır. O halde Allah Tealâ dünü, bugünü ve yarını aynı ölçü ve oranlarda farksız, doğrudan ve mutlak olarak bilir. Böylece Kaza ve Kader meselesinde Allah'ın mutlak ilmi insanı çepeçevre kuşatmış oluyor, insan Allah'ın ilminin dışında bir şey yapamıyor. (16) Kaza ve Kader Allah'ın ilim sıfatına bağlı olarak açıklanınca insanın hürriyeti daha rahat kurtarılıyor, insanın iradesi serbestçe faaliyette bulunma imkânına kavuşuyor.

d - Uygulama

Kaza ve Kader Allah'ındır. Hüküm ve karar sahibi ancak Allah'tır. O yüce saltanatında, hükümdarlığında Takdir yetkisinin tek sahibidir. İnsan O'nun takdirine razıdır. Kader veya Hükümden, Kaza ve Kader'inden in-

(13) F. Razi, A.e. S. 145.

(14) İmam Matürîdi, Kitabu'l-Tevhid, S. 286-305. Aliyyu'l-Kâri, Şerh, S. 41.

(15) Prof. Dr. Nihat Keklik, Allah, Kâinat ve İnsan, S. 182.

(16) Ş. Gölcük, A.e. S. 230.

sanın istediğini yaratan O'dur. İnsan, Allah'ın emir olarak yarattığı Kader'ine rıza gösterip kabullenir, ama yasak (nehy) olarak insanın isteyip benimsediği kötülükler de Allah'ın Kaza ve Kader'ine dahildir. Bunlar insanın isteğiyle ve Allah'ın yaratmasıyla. Buna göre kötülük yapan, suç işleyen, günahta bulunan, küfür ve isyanı benimseyen kimsenin «*Bu Allah'ın hükmüdür, bu benim kaderimdir, alın yazımdır*» deyip suçu Allah'a yükleyip kendini temize çıkarmasına imkân yoktur, buna cevaz verilemez, rıza gösterilemez. Böyle bir iddia boş bir iddia olup asla gerekçesi yoktur. Bu fiilleri insan için yaratan Allah'tır. Ama diğer yandan bu kötü, fena, çirkin fiilleri kabul edip rıza gösteren, yasaklandığını bildiği halde bunları işleyen insandır. O halde iyi - kötü her şeyin yaratıcısının Allah olduğunu kabul edip rıza göstermek ve O'nun hükmüne itirazda bulunmamak, karşı gelmemek, isyanda bulunmamak gerekmektedir. Zira Kader, Allah'ın sırrıdır. Anahtarı kaybolmuş bir kilit. Allah onun anahtarını peygamberler dahil hiç kimseye vermemiştir.

Kader'e rıza toptan ifade edilir, Allah'ın ezeli hükmü ayrıntılı biçimde açıklanmaz. Küfür ve isyanların Allah'ın Kader'ine dahil olduğu mücmel bir ifade ile açıklanır. Allah küfrü, zulmü ve günahı diler, ama bu konularda tafsilât verilmez. Sözelimi: Allah her şeyin yaratıcısıdır, denir; ama, O pisliklerin, maymun ve domuzların yaratıcısıdır, denmez. Çünkü son ifade hoş bir ifade değildir. Kaza ve Kader konusunda da aynı tutum izlenir. (17)

Allah'ın Kaza ve Kader'ine rıza göstermek akidenin temelini teşkil eder. İman esasları Kaza ve Kader inancıyla çerçevelenmekte ve bu inanç iman dairesine girip çıkmakta bir ölçü olmaktadır. İnanmak veya inanmamak hep Kaza ve Kader anlayışı üzerinde dolaşır durmaktadır. Bundan dolayı Kader konusuna çok geniş bir açıdan bakmak ve dar kılıplar içine sıkışarak imanı tehlikeye atmamak gerekir. Kaza ve Kader'e iman insanı mutlu kılar, rahat ve huzur içinde olmasını sağlar...

Kader meselesine bir de şu açıdan yaklaşmakta yarar vardır: Allah'ın Kaza ve Kader'i her şeyi kuşatır. Onun hükmü anlamına Kader'i bir yandan Hz. Peygamber'in S. vefatına, müslümanların âciz olmalarına, hanımlarının esir sınırlarının tahrip ve istila olunmalarına karar verip hükmederken; diğer yandan Şeytan, Firavun, zalim ve kâfirlerin müslümanlara üstün gelmelerinde yardım etmiştir. Bütün bu olup bitenler Allah'ın Kaza ve Kader'i içindedir. İnsan ve Kader'i söz konusu olup onun hürriyetinin sınırı çizilirken bu noktayı gözden uzak tutmamak gerekmektedir. (18)

(17) Bâkîllâni, Temhid, S. 327; S. Taftâzâni, Şerh, c. II, S. 145.

(18) Ş. Gölcük, A.e., S. 234.

Kaza ve Kader, Allah'ın zâtî sıfatlarından olup ezeldirler ve Allah'ın mutlak iradesinin tecellisidirler. Kaza ve Kader Allah'ın hükmünün oluşlar aleminde cereyan etmesidir, ezeli hükmün varlıklar âleminde ifadesidir.

e - Anlayış ve Uygulama Farkları

Kaza ve Kader'i müslümanlar anlamada ve uygulamada farklı değerlendirmişlerdir. Aslında Kaza ve Kader'i anlamak ve uygulamak çıplak gözle güneşe bakarak onun üzerinde araştırmalarda bulunmaktan çok daha zordur. Bununla birlikte çeşitli görüşler ortaya atılmıştır.

Mutezile; insan seviyesinde Kaza ve Kader kabul etmiyor, insanı tam ve mutlak irade ve güç sahibi görüyor. İnsanı seçme ve yapma hürriyeti vererek seçtiklerinin ve yaptıklarının tam sorumlusu olarak benimsiyor.

Cebriyye; insanın hür olmayıp her şeyin Allah'tan olduğu inancına sahiptir. Cebriyye, her şey Allah'ın katındandır ve insanın hürriyeti diye bir şey yoktur anlayışındaydı.

Ehli Sünnet temsilciliğini yapan iki koldan *Matûridilik*, her fiilin aslını yaratılışını Allah'a bırakıyor. Fiilin aslını Allah yaratır, bunu Allah ilmiyle önceden tayin ve takdir eder, bilir. Fiilin iyi ve kötü olarak ahlâki ve hukûki nitelik kazanması Allah'ın kanununun emrettiği ve yasakladığı ile münasebette olmak suretiyle insanın hürriyetine bağlıdır. İnsan hür seçimiyle fiili kendisine sıfat yapar. Fiil iyi ise insan, iyi insan; fiil kötü ise insan, kötü insan olur. Kâfir insan, mümin insan, âsi insan, günahkâr insan, hayırsever insan, namaz kılan insan, kılmayan insan gibi... Fakat insanın yaptığı işlerin iyi ve fena oluşunu ilâhi kanun tayin ve tesbit eder. Bu fiillerin ahlâki ve hukûki değer kazanması insanın elindedir. İnsan cüzî iradesiyle fiillerden iyi ve fena olanı seçme hürriyetine sahiptir. Ama bu fiiller Allah'ın kanunu tarafından belirlenmiştir.

Ehli Sünnet'in diğer kolu *Eşariliğe* göre Kaza ve Kader dairesi içinde Allah'ın iradesi ve Emr'i arasında ayırım vardır, yaratma iradeden gelir, Güzel ve Çirkin, iyi ve fena doğrudan Allah tarafından insanda yaratılır. İnsan iyi ve fena fiillerle münasebete girerek onları kesbeder, kendine mal edip sıfat yapar. Fakat bu kesb de aslında Allah'ın kudretinin eseridir. Zâtî yönden mevcudiyeti Allah'tandır, yani yaratıcısı Allah'tır. Sadece ahlâki yönden insana aittir. Eşarilikte görülen kuvvetli bir iradeci anlayıştır. Allah'ın iradesi her şeyin üstündedir, insanın kaderine bu irade açısından bakılmalıdır.

Kaza ve Kader çerçevesinde insanın kaderini tayinde ortaya çıkan görüşler özetle şöyle ifade edilebilir :

Mutezileye göre insan kaderini tayinde, belirlemede Allah'ın müdahalesinden uzaktır. Mutezile insanın kaderinin önceden tayini diye bir kavram tanıtmıyor. İnsanın kaderinin tayini Allah'ın Kader'inin dışında insanın kendi elindedir.

Cebriyye'ye göre insanın kaderi tamamen ve mutlak olarak Allah'ın katındadır. İnsanın bu konuda hiçbir fonksiyonu yoktur .

Ehli Sünnetten Matûridilere göre insanın kaderi bir yandan kendi elindedir, kendi iradesi ve gücüne bağlıdır, diğer yandan Allah'ın katındadır. Kaza ve Kader Allah'a aittir, ama insan kaderini bazı alanlarda tayin yetkisine sahiptir, bu alanlar da yine Allah'ın ilmi dışında değildir. Eşariler ise daha iradeci bir yaklaşımla insanın kaderini Allah'ın irade ve kudreti içinde değerlendirip insana kaderini tayinde daha az yetki tanırlar, onlar için önemli olan önce Allah'ın iradesidir, sonra insanın iradesi gelir. Fakat bu hükmü bütün Eşarilere teşmil etmemek gerekir. Kaza ve Kader konusu, inanç açısından insan daha geniş şekilde, irade kudret v.b. kavramlar yönünden değerlendirilince daha iyi anlaşılacaktır.

5 — İRADE

İrade, insanda bulunan bir sıfattır. İnsan irade sıfatıyla fiillerinin meydana gelmesini sağlar. İrade nefsin arzularıdır. Bunlar iştiağ, eğilim, sevgi ve kasddır. İrade daima yokluğa taalluk eder. (19)

İnsanın iradesi konusunda söylenenleri görmeden önce Allah'ın iradesi hakkında Kur'an'da ve diğer yerlerde bulunanları görmekte yarar vardır.

a - Allah'ın İradesi

Kur'an'da mutlak bir ilâhi irade bütün şûmûluyle ortaya konur. Bu ilâhi irade kesinlikle nisbî ve izafî olmayıp hiçbir şeye bağlı değildir.

'Allah'ın şanı bir şeyin olmasını dilediği zaman ona sadece «ol» demektir; O oluverir.' (20)

'Rabbın dilediğini yaratır ve seçer; irade, serbestlik onların değil (Allah'ındır). Allah yücedir ve onların ortak koştukları şeylerden uzaktır.' (21)

'Her dilediğini mutlaka yapandır.' (22)

(19) S. Ş. Cürçani, Tarifat, S. 10 - 11.

(20) Kur'an, 36 (Yasin)/82.

(21) Kur'an, 28 (Kasas)/68.

(22) Kur'an, 85 (Buruc)/16.

İSPANYA'DA

22 - Garcias de Loaysa Giron, *Collectio Conciliorum Hispaniae*, Madrid, 1593. (Bu eserden Severin Bini neşri ile faydalanılmıştır.)

23 - Jos. Saenz de Aguirre, *Notitia Conciliorum Hispaniae atque Novi Orbis Salmantica*, 1686.

24 - J. Catalani, *Collectio maxima Conciliorum Omnium Hispaniae et Novi Orbis Epistolarumque decretalium Celebriorum...*, IV. cilt, Roma, 1693 - 1695. (15)

25 - A. Burriel, *Vera et Genuina Collectio Veterum Canonum Ecclesiae Hispanicae...* IV. cilt, Bruxel, 1800.

26 - A. Gonzales, *Collectio Canonum Ecclesiae Hispanae ex probatissimis q̇ċ pervetustis codd.* Madrid, 1808. (16)

FRANSA'DA

27 - J. Sirmond, *Concilia Antiquae Galliae*, Paris, 1629.

28 - Ph. Labbe, *Galliae Synodorum Conciliorumque brevis et accurata historia*, Paris, 1646.

29 - L. Bail, *Additio ad Summam Conciliorum*, Paris, 1645.

30 - L. Odespun de la Mechiniere, *Concilia novissima Galliae a tempore Concilii Tridentini Celebrata*, Paris, 1646.

31 - P. de la Lande, *Conciliorum Antiquarum Galliae a. t. Sirmondo Editorum Supplementa*, Paris, 1666.

32 - S. Baluze, *Concilia Galliae Narbonensis step.* Paris, 1668.

33 - Fr. Pommeraye, *Sanctae Rotomagensis Ecclesiae Concilia ac Synodalia decreta Rotomagi*, 1677.

34 - G. Bessin, *Concilia Rotomagensis provinciale*, Rotomagi, 1717.

35 - Dom, Dan. Labat, *Conciliorum Galliae tam editorum quam ineditorum Collectio*, Paris, 1789. (17)

(15) P. L. Blanco, *Noticia de las Antiguas y genuinas Collectiones Canonicas ineditas de la yglesia Spanola*, Madrid, 1798.

(16) *Histoire des Conciles*, 1, 117:

(17) Clement et Brial, *Memoire sur une nouvelle collection des Conciles de France*, Paris, 1785; *Bull. du Biblioph.*, 1872; t. XXXIX, P. 130 - 132; 135 - 139; Dupuy, *le Journal des Savants*, 1785, P. 799 - 800.

36 - F. Maassen, *Concilia aevi Merovingici dans Monumenba Germaniae Historica; Cectio, 111, Concilia, Hannoverae, 1893.*

MACARİSTAN'DA

37 — P. Peterffy, *S. J. Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae, Viennae Austr, Pasonii, 1741 - 1742.*

İTALYA'DA

38 - *Synodicon Beneventanensis Ecclesiae, Continens Concilia, XXI, Roma, 1624.*

39 - *Etruria Sacra, (1327 - 1732), Florentia, 1732, T. 1.*

40 - *Acta Ecclesiae Mediolanensi, 2. vol. Lugdini 1683.*

DOĞU KONSİLLERİ

41 - Ruben Duval, *La litterature Syriaque, Paris, 1899.*

42 - Ignazio Guidi, *il «Fetha Nagast» o «Legislazione dei Re» Napoli, 1897.*

43 - J. B. Pitra, *Juris Ecclesiastici Graecorum Historiat et Monumenta, Roma, 1864 - 1868.*

44 - *Lima Limata, Roma, 1673.*

45 - *La Collectio La censis, Acta et decreta Sacrorum Conciliorum Recentiorum, Freiburg, 1870.*

46 - P. A. Alletz, *Dictionnaire Portatif des Conciles, Paris, 1758.*

47 - D. Angelocrator, *Epitome Conciliorum, Marpurgi, 1620.*

48 - L. Bail, *Summa Conciliorum Omnium Ordin..., Paris, ilk iki cilt, 1645, 1659, 1672; Sonraki iki cilt, Patavii, 1701, 1704, 1775.*

49 - A. Baldassari, *İstoria Compendiosa de Concilie Ecumeniçi dell Oriente, Venezia, 1708. (II. cilt)*

50 - M. Battaglini, *İstoria Universale di Lutti I Concillij Generali e Particolari, Venezia, 1686.*

gisinin bir yönünden sözetmektedir: İnsan bir yandan mecburdur, diğer yandan da muhtardır, serbesttir, hürdür. İnsanın mecbur olduğu alanlar bellidir. Bunlar belli bir zaman, mekân ve coğrafyada dünyaya gelişi, ırkı, rengi, boyu, posu, cinsiyeti, eceli v.b. hususlardır. İnsanın serbest olduğu alanlarda bellidir. Bunlar, insanın iradesine bağlı olan hususlardır. Fakat insanın iradesine bağlı hususlar da Kaza ve Kader'i unutmamak gerekir. İnsanın iradesi konusunda belli başlı görüşler şunlardır :

Mu'tezile'ye göre insan irade, ihtiyar sahibidir. İnsan bu iradesini kullanarak kendi kaderini kendisi tayin eder. İrade bir fiil olduğundan iradenin faili, yapıcısı insandır.

Cebriyye'ye göre insanın irade ve ihtiyarı yoktur. Onlar tam bir cebr, zorlama taraftarı olduklarından insana hürriyet tanımazlar.

Ehli Sünnet'in Maturidi koluna göre insan cüz'î bir irade sahibidir. İnsan, karşılaştığı seçimlik bir iş karşısında, bütün ihtimâlleri düşünerek cüz'î iradesini kullanır ve bir seçimde bulunur. Cüz'î irade külli iradenin karşıtı olmayıp insanın daima tercihlerden bir tercih yapmasıdır. Bu cüz'î irade şöyle ifade edilmiştir. «Allah insandan küfrü, onun ihtiyarıyla ve imana gücü olmakla birlikte diler.» (35) Allah'ın iradesi gözönüne alınmakla birlikte insanın iradesi vardır, ama insanın iradesi küfür konusunda olduğu gibi hem küfre hem imana yönelebilir. Ama insan kendi cüz'î iradesini kullanarak küfrü tercih etmekte, imanı tercih etmemektedir. Allah insan için küfrü dilerken insanın aynı anda imana gücü vardır.

Ehli Sünnet'in Eşari kolu da genel olarak insana irade tanır. Ancak onlar bu konuda daha hassastırlar. Zira Allah'ın iradesinin yanında insanın iradesinin varlığını kabul etmek irade sahiplerini ikileştireceğinden onlar açıkça insanın da iradesi vardır demekten çekinmişlerdir. Onlara bu tavırlarından dolayı *Cebr'i Mutavassıt'* tadırlar denmişse de doğru değildir. *Eşariyye* mensupları da insana irade tanırırlar fakat bunu açıkça beyan etmeyip Allah'ın iradesinin herşeyi kuşattığını söylemekle ve bunu genişçe açıklamakla yetinirler.

Bu konuda gerçek olan şudur :

Allah insanı yeryüzünde halifesi olarak yaratmış, ona pek çok nimetlerin yanında kendi Zat-ı Ulûhiyyet'ini tanınmasını, ancak O'na ibadetle bulunmasını istemiş, ona pek çok daha başka görevler vermiştir. Emirler ve yasaklarla sınırı belli bir hayatı yaşaması insana Allah tarafından bildirilmiştir. Ayrıca neticede ne olacağı da insana önceden haber verilmiş, insanın hayırlı, doğru yolu seçmesi kendisine bırakılmış ve insa-

(35) Nureddin Sabûnî, el-Bidaye S. 124.

na sorumluluk elbisesi giydirilmiştir. Sorumluluğun, neticede mükâfat ve cezanın tahakkuku ancak sorumlu kişinin serbest hareketiyle mümkündür. Hür bir irade ile işlerini görmesiyle insan ancak sorumluluğunun ne olduğunu anlayabilir. Bunun için insanın belli bir alanda - ki bu da daha aşağıda söz konusu edileceği gibi - iradi fiillerinde hür olması gerekmektedir. İnsan kendi irade ve hür seçimiyle bu alanda serbestçe faaliyette ve icraatta bulunmaktadır. Ama kendisine irade verilen insanın bu iradesi serbest faaliyeti için yeterli değildir. İradenin güçle tamamlanması icabeder. Zira irade güç, kudret olmadan fiil meydana getirmeye muktedir değildir. Bir başka tamamlayıcı sığata, yani güce, kudrete muhtacdır.

6 — KUDRET veya GÜC

Kudret, hayat sahibinin, iradeyle, fiile ve terkine muktedir olduğu sıfattır. Kudret, iradeye etki yapar. (36) İrade ve kudret birlikte bir iş yapmaya yönelirler. Her ikisinin varlığı iş yapmada zorunludur.

a - Allah'ın Kudreti

Kur'an'da Allah'ın Kudreti'nin varlığından bahseden açık nass vardır. «Allah her şeye Kadir'dir. Hükümlerinde elinde olan Allah Yücedir ve O her şeye Kadir'dir.» (37) Bütün varlıkların yaratıcısı, âlemin yoktan var edicisi, insanı hayrete düşüren bütün harikulâde fiillerin yapıcısı Allah'ın kudret Sahibi oluşu açık ve kesindir. Allah'ın kudreti konusunda da müslümanlar ittifak halindedirler. Ancak bu kudretin niteliği, niceliği hakkında izahat ayrılığa düşmüşler, *Mutezile* ilâhi kudreti diğer sıfatlar gibi sonradan meydana gelme kabul ederken Ehli Sünnet bu izahı asla kabul etmemiştir.

Ehli Sünnet'e göre Allah mutlak, ezeli zâtıyla kaim bir kudret sıfatıyla mevsuftur. Kadir'i Mutlak olup O'nun Kudret'i mümkün olan her şeye taalluk eder.

b - İnsanın Kudreti

İnsanın kudretini ifade için, istitaa, takat, kuvvet ve güç kelimeleri kullanılır, hepsi aynı anlamdadırlar.

İnsanın gücü konusunda *Mutezile*'nin görüşünü kısaca şöyle özetlemek mümkündür :

İnsan güç sahibidir. Bu güç bir yandan beden sağlığını diğer yandan bu sağlamlığa eklenen bir arazdır, sıfattır, niteliktir.

(36) S. Ş. Cürcâni, S. 151.

(37) Kur'an, 5 (Maide)/120; 67 (Mülk)/1.

İnsan devamlı güçlüdür. Bu güç fiil yapmadan önce insanda vardır. Bu güçle insan kendi fiillerine kâdirdir, insanın fiillerini Allah yaratmaz. Hayır ve şer, bütün fiilleri insan kendisi yapar, bundan dolayı ceza ve mükâfata hak kazanır. Allah'ın müdahalesi söz konusu değildir. İnsan âciz olmayıp kâdirdir.

*Cebriyye'*ye göre insanın yaptığı işin gerçek faili Allah'tır. İnsanın hiç bir şeye gücü yoktur. İnsan istitaa ile, güç ile vasıflanamaz, onun iradesi olmadığı gibi gücü ve kudreti de yoktur. Fiiller insana mecaz yoluyla nisbet edilir. «*Güneş battı*» cümlesindeki anlam gibi batma işi güneşe nisbet edilse de bunun gerçek faili Allah'tır. İnsanın fiilleri de böyledir, mecaz yoluyla insana nisbet edilir. Çünkü insanın gücü yoktur.

Ehli Sünnet'in Maturidiyye kolu insanda gücün varlığını kabul eder. Bu güç ikiye ayrılır.

1 — Fiilden önceki beden sağlamlığı,

2 — Allah tarafından yaratılan araz...

İnsan sahip olduğu güçle ihtiyarî fiillerini yapar. Beden sağlamlığına örnek Hacla ilgili ayettir: «*(azık ve binek bakımından) yoluna gücü yeten kimsenin Beytullah'ı hac etmesi Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır.*» Burada söz konusu olan «*azık ve binek*» araçların sebeplerin ve organların sağlamlığını gösteren fiilden önceki istitaa'dır. Allah'ın yarattığı güç fiille birlikte ve asla fiilden önce değildir. (38)

Ehli Sünnet'in Eşariyye kolu da insanda yaratılmış bir gücün varlığını kabul eder. Bunun izahları şöyledir: İnsan iş yapma gücüne sahiptir. Fakat bu güç insanın kendi özünden, zâtından değildir. Bu gücün kaynağı onun dışındadır. Zira insan bazan güç sahibidir, bazan değildir. Eğer insan kendi özünden veya onda devamlı bulunan bir sifattan dolayı güç sahibi olsaydı, devamlı olarak güç sahibi olurdu. Oysa insan bazan güçlüdür bazan güçsüzdür. Nitekim insan bazan bilgili, bazan bilgisiz, bazan hareketli bazan da hareketsizdir. Bu da öyledir. Güç, insanın öz benliğinde olmayan bir araz olup Allah'ın insana bir fazlı, bir nimeti, bir ih-sanıdır .

Bu güç fiille birlikte, fiilden önce bulunmaz; fiil, iş, meydana geldikten sonra yok olur. Allah bir iş yapması için insanda bu gücü yaratır. Bu güç el-Kudretu'l-muhdese'dir, yaratılmış güçtür.

İnsanın gücüyle ilgili olarak İman Eşari'nin verdiği örnek ilginçtir: Allah kâfire iman etmekle yükümlü kılmıştır. Kâfirin bu imana gücü var-

(38) İmam Mâtûridi, K. et-Tevhîd, S. 256; İbn Humam; el-Musayere, c. I, S. 120-121.

mıdır? sorusuna, «eğer gücü olsaydı iman ederdi» cevabını vermektir. Hemen akla gelen «o halde Allah gücü yetmediği şeyi kâfire teklif etmekte midir?» sorusuna verdiği cevap gerçekten susturucu niteliktedir ve cevap iki şıklıdır.

1 — Kâfirin, aczinden dolayı imana kudretinin olmaması düşünülemez. Kâfir imana gelmeye âciz değildir. Onun her zaman imana gücü vardır.

2 — Kâfirin imana gelememesi onu terketmesinden ve imanın zıddı olan küfürle meşgûl olmasından dolayıdır. (39)

c - İnsanın Gücünün Mahiyeti ve Etki Alanı

İnsanda varlığı kabul edilen ve gerçekten var olan güç belirli alanlarda etkindir. «Allah'ın mutlak ve sınırsız kudreti hiç bir kayıt ve şarta tâbi olmadan her fiili yarattığı halde insanın gücü bu yetenekten mahrumdur. İnsanın gücünün yetkisi sınırlıdır. Allah Kudret'iyle yoktan her şeyi yarattığı halde insan böyle bir şey yapamaz. Bunun böyle olduğuna delil; insanın kendi özünden bazan bazı işlere gücünün olmadığı ve hiç bir zaman yaratmaya dair bir hissini, duygunun içinde doğmadığını bilmesidir. İnsanın yaratılmış kudreti bütün varlıklara ve olaylara asla şâmil değildir, ancak çok cûz'î bazı kendisine özgü olaylara münhasırdır. İnsan asla yoktan, cisim, cevher, araz yaratmaya, atom, hücre, molekül yaratmaya muktedir değildir. Ayrıca bu güç, daimi, sürekli olmayıp gelip geçicidir.»

İnsanın bu gücünü Mu'tezile ve Matûridiyye karşıt iki fiil için uygun ve geçerli olduğunu kabul ederken Eşariyye insanın gücünün bir fiil için uygun ve geçerli kabul eder. İki karşıt fiilden de kastedilen taat ve masiyettir. İnsanın kudreti hem taat hem de masiyete uygundur. Kudret taat için de kullanılabilir, masiyet için de kullanılabilir. Sözelimi insan gücünü bir tek secde için kullanır ama bu secde Allah için yapılırsa taat'tir, puta yapılırsa masiyettir, ama secde bir tektir.

Eşariyye'ye göre kudret ile fiil arasında zaman bakımından imkânsızlık olduğundan insan gücünü sarfeder etmez fiil meydana geldiğinden, kudret ancak bir mümkün için uygun ve geçerlidir. (40)

İnsan kendisine bahsedilen bu güçle fiillerini icra, hayatını tanımlı edip düzenler. İnsan bu gücü sayesinde asla mecbur olmadığını bilir ve hisseder. Zira bir şeyin doğuşu ve oluşu anında mecburiyet yoktur. Mecburiyet, zorlanma; varolan bir şeye isteyerek veya istemiyerek vuku bulur. İnsanın önünde somut olarak bir şey bulunacak ki insan o şey hak-

(39) İmam Eşari, el-Luma, S. 93; el-İbaâne, S. 57.

(40) Ş. Gölcük, A.e., S. 141-142.

kinda isteme veya istememe tarzında bir tavır takınsın... Zorlanma böyle durumlarda söz konusudur. Oysa insan sahip olduğu güçle bir fiili tercih eder, benimser, o fiilden vazgeçmiyerek onu işler. İnsan bütün işlerini görürken bu hava içindedir. İhtimalleri düşünür, hesaplar, kârını, zararını, faydasını göz önüne getirir, fiili yapar, insan fiilini yaparken tamamen hürdür. Tercih edici ve hür olmakla mecbur olmak yanyana bulunamaz, birlikte değerlendirilemez. Burada söz konusu olan, insanın kendi gücünü kullanarak tek başına yaptığı fiillerdir, yoksa dışarıdan ve yan etkenlerin tesiri başka bir konudur. Onlar hesaba katılsa da son tahlilde insan yine kendi iradesi ve gücünü düşünerek tercih edici durumdadır ve bir fiile ortak olup olmamada kendi takdirini kullanır.

İnsanın gücünü mahiyetini ve etki alanını tesbitte en önemli ölçü yaratmadır. Yaratma yoktan varetmedir. Bu anlamda insanın gücünün ne olduğu ortadadır. O asla yoktan varetme anlamına yaratıcı bir güce asla sahip değildir. Yaratma ancak Allah'a aittir ve ondan başka Yaratıcı güce sahip olan yoktur.

«Eğer hakikaten insanın bir kudreti ve yaratma gücü varsa - burada kudret deyimi mutlak mânâda anlaşılmalıdır - niçin bütün insanlar aynı kudreti kullanarak aynı fiilleri işlemiyorlar? Niçin aralarında farklılıklar vardır? Biri okuyup yazarken diğeri câhildir. Sanat sahibi bir insanın karşısında herhangi bir sanata ehil olmayan sanatsızları müşahade ediyoruz. Madem ki insanda mevcut bir kudretten söz ediliyor, o halde her insan bu gücünü kullanarak istediği sonuca ulaşmalıdır. Halbuki olaylar âleminde bunun aksi cereyan etmektedir. Bir takım insanların yaptıklarını diğer bazıları yapamıyorlar. Şu halde insanda yaratıcı mânâda bir gücten bahsedilemez. İnsanların yaptıkları işleri yaratıcı kudretiyle ihdas eden Allah'tır.» (41)

İnsanın irade ve gücü tarif edildikten ve bu irade ve güç faaliyete rini yapma gücüne sahip olduğunun en açık belgesi insanın şimdiye kadar yoktan varetme anlamında bir zerreyi, atomu, su molekülünü oluşturmuş oksijen ve hidrojen den bir tekini yaratamamış olmasıdır. İnsan, kendisi bir yaratık olarak, yaratılmışlar dünyasında her şeyi hazır vaziyette bulmakta, bir takım nimetlere ve imkânlarla sahip olunca kendini her şeyin sahibi görerek yaratıcı bir gücün maliki olduğunu zannetmektedir. Oysa insanın her an idrakinde bulunması gereken gerçek, onun sadece fiillerini ve kesbini yapma kudretinde olduğudur.

7 — FİİL ve KESB

İnsanın irade ve gücü tarif edildikten ve bu irade ve güç faaliyete geçtikten sonra fiil ve kesble karşılaşmaktadır.

Fiil, hareket demektir. Fiil kelimesiyle insanda cereyan eden bütün hareketler kastedilir. İnsanda iki türlü fiil vardır: 1) İnsanın iradesi olmadan Allah'ın yarattığı fiil; Titreme, kalb, ve kan dolaşımı hareketleri gibi... 2) İnsanın irade ve gücüyle birlikte Allah'ın yarattığı fiil... İkinci tür fiil ihtiyarî fiildir, buna kesb denir. Birincisiyle ikinci arasındaki farkı insan zorunlu olarak bilir. Şu halde fiil tabiri insandaki bütün fiilleri, yani gerek iradi olmayan ve gerekse iradi olan fiilleri kapsarken, kesb tabiri sadece iradi fiilleri kapsamaktadır. Fiil tabiri genel bir tabir olurken, kesb tabiri özel bir tabir olmaktadır.

a - Fiil

Fiilin oluşumunda *Mu'tezile*'nin görüşü, onu, yani fiili, insanın ifade ve kudretini serbestçe kullanarak yaptığı şeklindedir. *Mu'tezile*'ye göre Allah insanın fiiline müdahalede bulunmaz, ancak Allahın insana başlangıçta bir defa verdiği güçle insan devamlı olarak fiilini kendisi yapar ve bu güç ondan hiç ayrılmaz.

Mu'tezile'nin tam karşısında yer alan *Cebriyye* ise insanın fiilini yaratamadığı görüşündedir. *Cebriyye*'ye göre insan mecbûrdur.

Ehli Sünnet'in gerek *Maturidi* ve gerekse *Eşari* kolları fiilin oluşumunda aynı görüşün sahipleridirler. İmam Maturidi ve İmam Eşari bu konuda özetle şu beyanda bulunurlar: İnsanın fiilinin yaratıcısı Allah'tır. Zira Allah Tealâ «sizi ve işlediklerinizi yaratan Allah'tır» (42) buyurmaktadır. Buna göre insan, fiilleri, ikrârı ve marifetiyle mahlûktur. İnsanın fiilleri kendi isteğiyle meydana gelen yaptığı işlerdir. İş; bir amaca bağlı olarak meydana gelen fiildir, bu anlamda fiil, organların ve kalbin fiillerini, yani marifet ve tasdiki içine alır. İnsanın bütün bu fiillerini yokluktan varlığa çıkararak Allah'tır, yaratıcı Allah'tır. Bununla birlikte insanın yaptığı işler insana nisbet edilir. Çünkü insan isteyerek, iradesini kullanarak bu fiillerin sahibidir, bu fiillerin oluşumunda insan gücünü kullanmıştır. Fakat öte yandan insan asla bu fiilleri yapmaya mecbur değildir. O irade ve gücünü kullanarak sözü edilen fiillerin meydana gelmesini sağlar. Böylece insan cûzî iradesiyle hür hale gelerek fiillerini icra etmektedir. İmam Maturidi'ye göre insanın fiillerinin aslı, özü Allah'ın kudretiyle ve O'nun yaratmasıyla. Fakat aynı fiillerin taat ve masiyet olarak, sevab ve günah olarak nitelenmesi insanın gücüyle olmaktadır. (43)

İmam Eş'arî ise şu ifadelerle fiilin oluşumuna açıklık getirmektedir:

(42) Kur'an, 37 (Saffât)/96.

(43) İmam Mâtûridî, A.e., S. 221-226; Şeyhzâde A. e., S. 51.

Alemde cereyan eden olaylar her an Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmektedir. Allah her an yaratır. Allah aynı zamanda her zaman insanın alıştığı, görüp durduğu âdetini, âlemde yürürlükte olan düzeni bozup değiştirebilir... Her şey O'nun elindedir. İnsanın fiili de Allah'ın yaratmasıyla oluşur. İnsanın fiillerinin Allah'ın yaratmasıyla olduğuna delil; insanın istek ve arzusuna rağmen fiillerin meydana gelişleridir. (44)

Allah'ın insanın fiillerinin yaratıcısı olduğuna deliller pek çoktur :

1 — Allah'ın Kudret'i insanların yaptıklarının hem aslına, hem benzerine yeter.

2 — İnsan yaptığı fiillerin mahiyetini, özünü, içyüzünü bilmez. İnsan işlerinin hangi hükümler, nitelikler ve gerçekler üzerine meydana gelmiş olduğunu bilmediği gibi onların esrarına da vâkıf değildir. *'Sözünü zü ister gizli tutun, ister açığa vurun. Çünkü O kalblerin kühnünü bilir. Bilmez mi O yaratan O lâtıfdir, her şeyden haberdardır.'* (45) Gizli ve açık sözün yaratıcısı Allah'ın, sözün gizlilik ve açıklığını bilmemesi düşünülemez. Allah'ın yaratması ve bilmesi birbirinden ayrılamaz. Gizli - açık her şeyi, kalblerin içyüzünü bilen Allah, hem sözü hem de sözün özünü bilir (46) Bir iş meydana getiren insan, o işin mahiyetini ve ne kadar süreceğini kesin olarak bilmez. Ama Allah için böyle bir durum söz konusu olamaz. O işin mahiyetini bildiği gibi onun ne kadar süreceğini de bilir. Bunlar O'nun ilminin dışında kalmaz. Oysa yaratıcı olmayan insanın bilgisi sınırlıdır. Kendi yaptığı işlerin içyüzünü bilmediği gibi başkalarının yaptığı fiillerin özünü de bilmez. (47)

3 — İnsanlar ve melekler sadece kulluk ederler. Allah, herhangi bir şekilde bir şey yaratmalarını onlardan nefyetmiş, kaldırmıştır. Çünkü *«Onların Allah'tan başka yalvardıkları (putlar) ise, hiç bir şey yaratamazlar, halbuki o putlar (taş veya ağaç gibi şeylerden) yaratılmaktadırlar, (şekillendirilmektedirler).» «Yoksa Allah'a O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da, bu yaratma kendilerince birbirine benzer mi göründü.»* (48) Buna göre Allah'ın yaratıcılığı kesindir, mutlaktır. Son âyetin tevilini Mutezile yaratmada eşitlik olarak yapıyor ve Allah'ın bu eşitliği nefyettiğini bildiriyor. Bâkillâniyye göre Allah'ın mutlak ve kesin yaratıcılığının bir başka ifadesi bu âyette müşahade edilmektedir. Bu, insanın fiillerinin Allah tarafından yaratıldığının Kur'an metniyle teyid edilışıdır. Al-

(44) İmam Eşari, el-Luma, S. 38-39.

(45) Kur'an, 67 (Mülk)/13-14.

(46) Bakillâni, A.e., S. 305.

(47) Ş. Gölcük, A.e., S. 179.

(48) Kur'an, 16 (Nahl)/20; 13 (Ra'd)/16.

lah Tealâ kendisinin yaratması gibi yarattığını iddia edeni ve bu iddiasını isbata kalkışanı şirkele damgalamıştır. Eğer insanlar sözlerini, hareket ve sükûnlarını, irade ve ilimlerini yaratmış olsalardı - ki bütün bu fiiler Allah'ın yarattığıdır. - Allah'ın yaratması gibi yaratmış, O'nun yaptığı gibi yapmış olurlardı. Böylece Allah'ın yaratması ve insanın yaratması birbirine benzer, yaratmada ortaklık meydana çıkar. Oysa Allah Tealâ bundan münezzehtir, kesinlikle uzaktır. (49) Gerek varlığında, zâtında gerekse iş ve yaratmasında, sıfat ve fiillerinde, Allah tektir. İnsanın O'nun yaratmasına katılması, ortak olması düşünülemez. Bu düşünüldüğünde iki yönden geçersizdir.

1 — Allah'a acz gerekir. Halbuki Allah âciz değildir.

2 — Allah'a ortak gerekir. Halbuki Allah tektir. O halde kullar yaratma yönünden Allah'a benzeyemezler, mutlak anlamda, yokluktan varlığa çıkarmak anlamında yaratma ancak Allah'ın fiilidir.

«Fiillerimiz Allah'ın yaratmasıyla meydana geliyorsa, o takdirdé, emre, nehye gerek olmadığı gibi güzel ve iyi amellerin mükâfatlandırılıp çirkin ve kötü olanların cezalandırılmasında gerek yoktur» tarzında bir iddiaya şöyle cevap verilir.

«Allah, insana kendi fiillerinden bir fiili yaratmakla emretmiyor. Allah insana bir şey yaratmayı emretmediği gibi bundan onu yasaklamıyor da... Allah insana yarattığı şeyden dolayı sevap verici olmadığı gibi yarattığı şeyden dolayı ona ceza verici de değildir. Çünkü insan için yaratma imkânsızdır. O yaratık olmakla birlikte yaratılmışlar dünyasındadır. Allah'ın yaptığı şudur: O kendi yarattığından insana emretmekte ve yine kendi yarattığından insanı yasaklamaktadır. Allah insanın iktisab ettiğine, kazandığına göre emir ve nehyettiğinden ceza ve mükâfat vereceğini beyan etmektedir. Anlaşılması gereken yaratma bu anlamdadır. Allah'ın yarattığı fiiller sevabı seven ve isteyen kimse için sevaba, cezâyı seven ve isteyen için de cezayı müstelzimidir, icabettirir. Bu konuda Allah'a hiç bir şey denemez. Zira O, insanı yaratıklar âleminde irade ve kudretiyle ihtiyari fiillerini yapma durumuyla karşı karşıya bırakmıştır. İnsanın yaratmaya gücü yoktur; ama bununla birlikte seçme, iktisab etme gücü vardır.» (50)

b - Kesb

Kesb, insanın ihtiyârî fiillerine verilen isimdir. Yarar sağlamaya, zarar uzaklaştırmaya yöneliktir. Allah'ın fiili kesb olarak isimlenmez ve ni-

(49) Bakillâni, A.e., S. 306.

(50) Bakillâni, A.e., 307; Ş. Gölcük, A.e., S. 186 - 7.

telenmez zira O'nun yararlar ve zararlar bir iligsi yoktur. Toplamak, rızık, aramak, ve kazanmak anlamlarına gelen kesb Kur'an'da üç şekilde yer alır :

1 — Kesb, kalbin akdi ve azmidir, ve şu ayette buna işaret vardır:

«Allah sizi ve yeminlerinizdeki yanılmadan dolayı sorumlu tutmaz. Sizi kalblerinizin kazandıklarından sorumlu tutar. Allah Bağışlayandır, Halimdir.» (51)

Şu ayette ise kalbin akdi, kalbin kesbidir.

«Allah sizi rasgele yeminlerinizden dolayı değil, bile bile ettiğiniz yeminlerden ötürü hesap sorar...» (52)

Kesb, ticarete mal kazanmadır. Buna şu ayette işaret olunmaktadır: «Ey iman edenler! kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın helâl ve iyisinden harcayın.» (53) Bu ayette kesb, kazanç anlamındadır.

3 — Kesb, sa'y ve ameldir. Buna pek çok ayette işaret edilir: «Allah bir kimseye ancak gücü yettiği kadar teklif eder. Herkesin kazandığı hayrın sevabı kendine, yaptığı fenalığın zararı da yine onadır.»

«Kendi yaptığının cezası olan azabı tadın...» (54) Bu ayetlerde söz konusu olan sa'y ve ameldir. (55)

Kesbi kabul etmeyen Mu'tezile'ye karşılık Ehli Sünnet'in, Maturidi kolu kesbi insan için bir sıfat olarak kabul eder ve kesbi insanın irade ve kudretine bağlı görür. İnsanın fiili yaratma (halk) olarak değil; kesb, Allah'ın fiili ise kesb değil; yaratma, halk diye isimlenir. Ama fiil ismi, hem Allah'ın fiili olan halk yani yaratma, hem de insanın fiili olan kesb için geçerlidir.

Kesb iki güc sahibi arasında meydana gelir. Kesb yaratma yönünden Allah'ın fiili, yarar sağlayıp zarardan uzaklaşma yönünden insanın fiilidir. Yaratma ile kesb arasında fark, yaratmanın araçsız, doğrudan, mutlak olarak, kesbin ise organlarla meydana gelmesidir. Yaratmada Kâdir bir tektir ve Allah'tır. Kesbte ise Kâdir bir tek olmayıp insanın gücü de onda etkindir, rol oynar. Yaratma Allah'a, kesb insana aittir. İnsan irade ve gücünü kullanarak Allah tarafından yaratılan fiili kendisine kesb yapar, bu onun ihtiyari, isteğe bağlı olarak yaptığı fiilidir. Kesb itaat ve masiyet, iman ve küfür, hayır ve şer insanın bütün fiillerini içine alır. **Fiilin**

(51) Kur'an, 2 (Bakara)/225.

(52) Kur'an, 5 (Maide)/89.

(53) Kur'an, 2 (Bakara)/267.

(54) Kur'an, 2 (Bakara)/286; 7 (Araf)/39.

(55) İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, Şifau'l-Alil, S. 120 - 121.

aslını Allah yaratır, onu nitelik, sıfat haline insan getirir. İnsan yaptığı işin mefsufu olur, öldürme işini yapana kâtil dendiği gibi... Kesb olarak insanın bütün fiilleri her şeyi kuşatan ilâhi ilmin ve iradenin dışında değildir. (56)

İmam Eşari de daha başka ifadelerle kesbi özetle şöyle anlatır:

Kesb, gerçekten onu yapana delâlet eder, ama onu yapanın hakikâten onun müktesebî olması gerekmez. Çünkü müktesib bir şeyi kazanan, iktisab edip üzerine alandır. Kesb müktesibte meydana gelen bir yaratılmış kudretle vaki olur. Allah'ın Muhdes bir kudretle kesbe müktesib olması caiz ve mümkün değildir, ama O kesbin fiil olarak gerçek failidir, yaratıcısıdır.

«Küfrü iktisab etti»nin anlamı «muhdes bir kudretle küfretti, inkâr etti»dir. «İmanı iktisab etti»nin anlamı da «yaratılmış bir güçle iman etti, inandı»dır. Bu işleri gerçekte yapan Allah'tır.

İktisab, kesb hareketi insanda meydana gelen zorunlu hareket gibidir. Allah zorunlu hareketi yarattığı gibi iktisabı da yaratır. İnsanın görevi sadece iktisab etmektir.

Bu iki hareketten birisi kesb olursa diğerinin de kesb olması gerektiğini söyleyenlere hak verilemez. İnsan titreme gibi zorunlu hareketleri istek dışı olarak yapar. Oysa zorunlu hareketin dışındaki hareket böyle olmayıp isteğe bağlıdır. İnsan yürümesi, gelmesi ve gitmesi ile zorunlu hareket arasındaki farkı bilir. Bundan dolayı sözü edilen hareketlerden birindeki kudret kesb haline gelir. Kesbin hakikatı bir şeyin müktesib için yaratılmış kudretle meydana gelmiş olmasıdır. Şu halde insandaki hareketlerden biri zorunlu, diğeri kesbtir. Ama gerçekte her iki hareket de Allah tarafından yaratılır.

Kesbin meydana gelmesi insandaki güce bağlıdır. Allah insanda güç yaratmazsa, o insanın iktisabta bulunması imkânsızdır. Güç olmadığında iş yapmak imkânsız olunca, kesbin güce bağlılığı açıkça ortaya çıkar. (57)

İnsanın iradesi, gücü ve bunları kullanarak kesb adı verilen ihtiyari fiillerini yapması halinde onun irade ve hürriyetinin yok olduğu asla akla gelmemelidir. İnsanın kaderi söz konusu olduğunda bilinmesi ve dikkât edilmesi gereken husus şu olmalıdır: Bir ilâhi alan vardır ve bu ilâhi alan her yönden insanı kuşatmaktadır. İnsan sürekli bu ilâhi alanın içindedir. Onun dışına çıkması asla söz konusu değildir. Bu ilâhi alanın içinde insa-

(56) Sâbûni, A.e., S. 113.

(57) İmam Eşari, el-Luma, S. 40 - 56.

na bir beşeri alan tahsis edilmiştir. İşte insan bu beşeri alan içinde hürdür, serbesttir, irade ve gücünü kullanarak fiillerini yapmakta, Allah'ın Kaza ve Kader'i dairesinde kendi kaderini çizmekte ve örmektedir. İnsanın kendi kaderini çizmesi ve örmesi derken onun iradi fiillerini yapmasını kastediyoruz. Zira insan irade ve gücünü kullanarak yaptığı fiillerden, amellerden sorumludur. Kur'an'da amel tabiri kullanılır. Amel; iradi, ihtiyari fiillerin karşılığı bir kelimedir. İnsan imandan sonra salih, güzel amellerde bulunarak ancak kendini kurtarabilir. Amel, iradenin ve gücün kullanımıyla ortaya çıkan fiildir. İnsanın kendi tasarrufu olan iradi fiillerinden, yani amellerinden bir başkası kesinlikle sorumlu değildir. Zira «*Kim yola gelirse ancak kendi lehine yola gelmiş ve kim saparsa da ancak kendi aleyhine sapmıştır. Kimse kimsenin günahını çekmez. Biz peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyiz.*» (58)

8 — AMEL VE NİTELİĞİ

a - Fiilin Güzelliği -Çirkinliği ve Adalet -Zulüm konusu

İnsanın işlediği iradi fiillerin güzel ve çirkin oluşu teknik deyimle husun -kubuh meselesidir. İnsanın iradi fiillerinin, amellerinin iyi veya kötü oluşunu bilmek akıl yoluyla mıdır, yoksa nakil, şeriat yoluyla mıdır?

Bu konuda, Kur'an'da genel olarak amelden söz edilir ve özellikle salih güzel amel, deyimi dikkati çeker.

'Gerçekten iman edip, güzel ameller işleyenlere gelince; şüphesiz biz böyle kişilerin mükâfatını zayi etmeyiz.'

'Herkesin işlediği amellere göre dereceleri vardır: Ta ki kendilerine haksızlık edilmiyerek bütün amellerin karşılığı onlara ödensin.'

'Kim salih amel işlerse (sevabı) kendine, kim de kötülük ederse (cezası) yine kendinedir. Yoksa Rabbin asla kullara zulmedici değildir.' (59)

İnsanın ihtiyari, isteğe bağlı fiillerinin karşılığı olarak kullanılan amelle ilgili Kur'an'da bulunanlar yukarıda meali verilen ayetler gibidir. Kur'an'da ayrıca sık sık İslâm Toplumu'nun iyiliği emredip kötülüğü yasaklaması gerektiğini Allah hatırlatır :

'Siz, insanlar için ortaya çıkarılan, doğruluğu emreden, fenalıktan alıkoyan, Allah'a inanan hayırlı bir ümmetsiniz...'

'...Bunlar, Allah'a ve ahiret gününe inanan doğruluğu (Ma'ruf) emre-

(58) Kur'an, 17 (İsra)/15.

(59) Kur'an, 18 (Kehf)/30; 46 (Ahkaf)/19; 41 (Fussilet)/46.

den ve fenalıktan (münker) alıkoyan iyiliklere koşanlardır. İşte onlar iyilerdendir, (salihlerdendirler).’ (60)

Kur’an’a göre; iyi olan ma’rûf, kötü olan münkerdir. Bu ikisinin ölçüsü Kur’an’dır. Ma’ruf’a uyanlar Allah’ın, Resûlûnûn ve insanların hakkına riayet edenler olup, Münker’i işleyenler ise Allah’ın, Resûlûnûn ve insanların haklarına karşı gelenlerdir.

Ma’rûf ve münker yerine hayır ve şer terimleri de kullanılır. Hayır kelimesinin kullanıldığı Kur’an metni şu mealdedir. ‘İçinizden, insanları hayra çağıran, iyiliği emredek, kötülükten alıkoyacak bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.’ (61)

Kısaca arzedilen Kur’an metinlerinden itibaren güzel’in, iyinin, ve çirkinin, kötünün tarifi yapılmıştır.

Güzel, yani hasen; dünyada övülen, ahirette sevabla ilgili olan şeydir. Çirkin, yani kabih dünyada kötülen, yerilen, ahirette cezayla ilgili olan şeydir. (62) Hasen, güzel hayırdır, Kabih, çirkin şerdir. İnsanın yüzünde ulaşmak istediği hedef, daha doğrusu ulaşması gereken hedef hayırdır. İnsan hayra ulaşınca mutlu olur.

Mu’tezile söz konusu fiilin güzel ve çirkin oluşunu bilmenin ölçüsünün akıl olduğunu, nakil yani din olmadığını söyler. Akıl eşyanın ve fiillerin iyi ve kötü olduğunu ayırt eder. Çünkü hayatta övülen fiiller güzeldir, iyidir, hayırdır, yerilen, kötülen fiiller çirkindir, kötüdür, şerdir.

Buna karşılık *Ehli Sünnet’in Matûridi* kolu güzellik - çirkinlik konusunda önce şeriata, sonra akla yetki tanır. Şeriatın iyi, güzel olarak bildirdikleri aklında iyi ve güzel olarak, kabul ettikleridir. İman etmeyi din emretmektedir. İmanın güzel ve iyi olduğunu akıl da kabul eder. Küfür, isyan, şirki şeriat yasaklamaktadır. Akıl bunların kötü olduğunu bilir ve kabul eder.

Ehli Sünnet’in Eşari kolu ise fiillerin iyiliği ve kötülüğünün bilinişi konusunda sadece şeriati ölçü kabul eder. Bu konuda tek yetkili şeriattir. Şeriatın dışında bir ölçü kabul edilemez. Akıla bu konuda yetki verilemez. Fiillerin iyiliği, kötülüğü Allah öyle bildirdiği içindir. Aslında fiiller eşittirler. Bir şeyin kendi özünde husun ve kubuh yoktur. Bir ameli yapanın övülmesini ve mükâfatlandırılmasını veya kötülenmesini ve cezalandırılmasını o amelin, kendisinde aramamak gerekir. Övülmek, mükâfatlan-

(60) Kur’an, 3 (Al-i İmran)/100 - 114.

(61) Kur’an, 3 (Al-i İmran)/104.

(62) S. Ş. Cürcâni, Tarifat, S. 77 - 149.

dırılmak, yerilmek cezalandırılmak gibi sonuçlar kanun koyan Allah'ın emir ve yasağıyla ortaya çıkar. (63)

Adalet ve zulüm konusunda *Mu'tezile* Allah'ın zulüm işlemeyeceği görüşünden hareketle zulüm, haksızlık türünden işlerin insanın kendi eseri olduğu tezini savunur. Zira onlara göre Allah adildir ve hakîmdir. Hikmet sahibi Allah'tan zulüm türü fiiller sadır olmaz. Onlara göre hikmet; kendisinde yarar olan fiildir.

Ehli Sünnet'e göre «Allah zulme kudreti olmakla vasıflanmaz, çünkü muhal kudreti dahiline girmez.» Ayrıca çevrede ve insanın kendisinde vuku bulan bazı olaylara bakarak yanlış değerlendirmeler yapanlar için zulüm konusuna bir açıklık getirmek gerekmektedir. Zira pek çok kişi bazı olayların dış görünümüne bakarak hüküm vermekte, boşa Allah'ı zalimlikle suçlamakta, kendilerini temize çıkarmaktadırlar. Oysa konunun özü şudur:

'Allah şüphesiz zerre kadar zulüm (haksızlık) yapmaz, zerre kadar iyilik olsa onu kat kat arttırır ve yapana büyük ecir, verir.'

'Allah insanlara hiç zulmetmez, fakat insanlar kendilerine zulmederler.' (65)

İnsanlardan adaletsizlik ve zulüm yapan adaletsiz ve zalimdir. Çünkü zulüm işlemek onlara yasaklanmıştır. Ayrıca insan zulümü kendinde ve kendisi için yapmıştır. Oysa Allah için durum bambaşkadır ve insanın durumuyla asla kıyaslanamayacak tarzdadır. O zulmü, adaletsizliği ve haksızlığı; zulüm, işkence ve haksızlık olarak kendi zatında ve kendisi için değil, başkası için, yani zulüm isteyen insan için yaratmaktadır. Yüce Allah böyle bir yaratmadan dolayı kınanmaz ve O'ndan bunun terki de istenmez. Onun yaratmasına muhalif olmadığı gibi, ona ancak itaat gerekir. O yaptığından sorulmaz, fakat insanlar sorulur.

Burada kavranılması gereken gerçek; adaletsizlik, haksızlık, zulüm türünden fiillerin önceden insanlara yasaklanmış olduğu ve insanın asla bu işleri yapmaması gerektiğidir. İnsan kendi isteğiyle bu fiilleri yapınca sorumluluk kendisine ait olur. Fiillerin insan düzeyinde çirkin olmasının ve zulüm ihtiva etmesinin sebebinin o fiillerin işlenmesinin yasaklanmış olmasıdır. Yasaklanmamış olsaydı, böyle olmayacaktı.

İnsanın kendi müdahalesi olmadan başına gelen musibetler, felaketler için ise bütün bu tür fiillerin bir ilahi hikmete uygun olarak cereyan

(63) Cüveyni, el-İrşad, S. 258.

(64) Kur'an, 27 (Neml)/38 - 40.

(65) Kur'an, 4 (Nisa)/140; 10 (Yunus)/44.

ettiğini söylemekten başka çare yoktur. Zira Allah âdildir, hakimdir, O'nun mülkünde ancak adalete, hikmete uygun olaylar cereyan eder. Bir takım adaletsizlikler, haksızlıklar, zulümler oluyorsa ve karşılığı alınamıyorsa, bunların hesabının adalet üzere görüleceği bir yer ve yurt vardır. Orası ahirettir.

b - Teklif

İnsanın amelleri Allah'ın emri olan teklifleri olmalıdır. İnsan teklife muhatabdır. Allah yaratıklarının en mükerreremi olan insana bir takım tekliflerde bulunmuştur ki bu insan için en büyük şeref, en büyük üstünlüktür. İnsana yapılan en büyük teklif iman teklifidir. Daha sonra Kur'an'da ve Sünnet'te yer alan ameller gelir. Gerek iman olsun ve gerekse amel olsun, insana yapılan bütün teklifler insanın yapabileceği ölçüdedir, asla insanın irade ve gücünü aşacak şekilde değildir. Tekliflere, yani iman, amel, ibadet, hükümler, zikir, muamelat, ukubat v.b. bütün tekliflere insan istekle ve yapma arzusuyla sarılırsa onların hiçte zor olmadığı görülecektir.

Teklif, gerçekte bir şeyi yüklemektir. Teklifte, yapan için külfet, zorluk ve deneme vardır. Mükellef yaparsa sevab, yapmazsa ceza alır. Teklifin yerine getirilmesi insanın irade ve gücüyle olur. (66) İnsan mutlak veya fizik anlamda aciz ise teklif ondan düşer. Mecnuna, çocuğa veya herhangi bir organı olmayanın o organına teklif yoktur. Teklifle insan sorumlu olur. Bunun için Ehli Sünnet'in *Matüridi* kolu güç yetmiyen işin teklifini kabul etmezler. Dayandıkları ayetin mealı şudur :

'Allah bir kimseye ancak gücü yettiği kadar teklif eder.' (67)

İnsan teklif edileni, kendi gücü, eğilimi ve seçimini kullanarak seçer ve kendisine sıfat yapar. Sözelimi namaz kılma teklifini seçer; musalli, namaz kılan olur.

Ehli Sünnet'in *Eşari* kolu güç yetmiyen işin teklifinin caiz ve mümkün olduğunu kabul eder. Onlar da Bakara suresinin son ayetindeki «*Ey Rabbimiz güç yetiremeyeceğimiz şeyi bize yükletme!*» duasını delil olarak gösterirler. Bununla birlikte, yani Allah insana güç yetiremeyeceği şeyi teklif edebilecekken, bu hak onun iken, O daima peygamberleri vasıtasıyla insana güç yetirebileceği şeyi teklif etmiştir.

c - Salâh - Aslah

İyi ve faydalı olma anlamına salâh, daha iyi ve daha faydalı anlamı-

(66) Ahmed Beyazi, İşarât, S. 250.

(67) Kur'an, 2 (Bakara)/286.

na aslaha dikkat ve riayet, Mu'tezile'ye göre Allah'a vacibtir. Buna karşılık Ehli Sünnet bunu kesinlikle reddediyor. Mu'tezile'ye göre Allah insanı amellerinde hayırda tutmak zorundadır, bu adaletin gereğidir.

Ehli Sünnet'e göre; insanlar için salah ve aslaha riayet Yüce Allah'a kesinlikle gerekmez. Çünkü ilahlık vücudla bağdaşmaz, ilaha zorunluluk gerekmez. O dilediğini yapar. O müminlere lutufla muamele eder. O'nun lutfu tevfikidir. İmana, güzel amele başarılı kılmasıdır. Lutfunun karşılığı Hızlân'dır; terketme, yardımsız bırakmadır. O lutfunu kâfirlere gösterseydi, hepsi iman ederdi.

Allah'a hiç bir şey vacib değildir. Dünyada insan için aslâh, hükmün şeriatla tesbit edilmiştir. Şeriat üzerinde bir hâkim yoktur. (68) Şeriat emirler ve yasaklar bellidir. İnsan bunlardan dilediğini seçip yapmakta hürdür. Allah'ın bütün yaratma ve fiillerinde hikmet vardır. Bu hikmet, akılla düşünen için alemde açık bir şekilde, şeriatta arayan için nass, metin olarak mevcuttur: Akılla, görülen âlemde mevcut olan hikmetle Allah'ın bir tekliği istidlâl edilir. Allah'ı bilmeye tanımaya bu hikmetle ulaşılır. Nass ve metin olarak Kur'an'ın pek çok ayetinde Allah'ın hikmetinde söz edilir.

Allah hiç bir şeye muhtaç değildir. O nimetlerini bir ücret karşılığında satmaz. Yaptığı işlerde illet aranmaz. Allah'ın fiillerinin hayrı kapladığı, salâha, insanın faydasına yönelik olduğu inkâr edilmez. Ama hayrın ve sâlahın Allah'ın yaptığı işlerde zorunlu olarak bulunmasının gerektiğini söylemek doğru değildir. (69)

Allah'a salâh ve aslaha riayet kesinlikle söz konusu değildir. Bunun böyle olduğu çevrede her gün cereyan eden olaylardan anlaşılmaktadır. Söz gelimi şeytanın kalması, insanı sürekli delâlete sevke çalışması kesinlikle salâh olmadığı açıktır. Ayrıca Peygamber'in insanların arasında kalması onları sürekli hidayete sevke vesile olması onların salâhına, faydasına olduğu açıktır. Ama bu iki işin insanların sâlahına uygun olarak yapılmadığı görülmektedir. O halde salâh ve aslah Allah'a gerekmez. Gerçekten Allah'ın tek yaratıcı olduğu ve saltanatının hüküm sürdüğü âlemde kötülükler iyiliklerden daha çoktur. Allah'ın salâhı yapması gerekli olsaydı, yeryüzünde şer ve fesad türünden kötülüklerin bulunmaması gerekirdi. Oysa karşılaşılan bu değildir.

Salâh ve aslah olarak isimlenen fiiller insan düzeyinde olan işlerdir.

(68) F. Râzi, Muhassal, S. 147 - 148.

(69) Şehristani, Nihayetu'l-Akdâm, S. 399 - 402.

(70) Ş. Gölcük, A.e., S. 307.

Bunlar Allah'ın katında aynı anlamı ifade etmezler. Zira O mülkünde mutlak irade ve kudret sahibidir. (70)

d - Hidayet ve Dalâlet

İnsanın amellerinin başlangıç veya dönüm noktasını hidayet ve dalâlet konusu oluşturur.

Hidayet; doğru yolu bulma, açıklama, gösterme anlamındadır. Dalâlet ise hidâyet ve irşadın karşıtı olup sapma anlamındadır.

Hidayetin terim olarak iki anlamı vardır :

1 — Hz. Peygamber'in çağrısı... O Allah'tan aldığı risaleti insanlara ulaştırıp onları doğru yola davet etmiş, doğru ile yanlışı, hak ile bâtılı açıklayıp insanlara öğretmiştir.

2 — İnsanda iman ve itaatın yaratılması...

Bu hususa «Allah dilediğini doğru yola sevkeder» (71) meâlindeki ayet işaret etmektedir. (72)

Mu'tezile; hidayeti Allah'ın doğru yolu beyan etmesi olarak anlamış, dalâleti ise insanın sapık olarak isimlenmesi veya dalâlet işini yapmak halinde dalâletle yani sapıklıkla hüküm giymesi tarzında kabul etmiştir. *Mu'tezile* için önemli olan hidayet ve dalâletin doğrudan insanın ameli olması ve insanın bunlarla isimlenmesi ve hüküm giymesidir. Allah sadece beyan edip açıklar.

Mu'tezileye göre Allah kâfirlere hidayet etmiştir, ama onlar hidayete ermemişlerdir. Bir kısım *Mu'tezile* ise Allah kâfirlere sadece beyan edip yol göstermiştir. Çünkü Allah'ın beyan ve çağrısını kabul eden kimse için hidayettir. Nitekim İblisin çağrısını da kabul eden kimse için dalâlettir. Hidayete veya dalâlete güçlü olan kişi, bu gücünü hidayet ve dalâlet yolunda sarfeder, neticede doğru yolu bulur veya sapık olur. (73)

Ehli Sünnet'e göre hidayet; Allah'ın insanda doğru yolu bulma fiilini yaratmasıdır. Dalâlet ise sapma fiilinin kulda yaratılmasıdır. Bu konuda Allah şöyle buyurmaktadır :

'Doğrusu sen her sevdiğine hidayet veremezsin, fakat Allah dilediği kimseye hidayet verir.' (74) Burada söz konusu olan Allah'ın insanda yarattığı hidayettir. Bir başka ayette şöyle buyrulur.

(71) Kur'an, 35 (Fâtır)/8.

(72) Cüveynî, A.e., S. 210; İbn Hazm el-Fasl, c. III, S. 34.

(73) İmam Eşari, Makalât, c. I., S. 324.

(74) Kur'an, 28 (Kâsâs)/56.

'Doğrusu Allah dilediğini şaşırtır, dilediğine hidayet verir.' (75) Hidayet ve dalâletin Allah'ın katından olduğu açık ve kesindir. Ancak hidayet ve dalâlet insana bağlıdır, onun amaç ve seçimine göredir. İsteğine göre hidayet ve dalâleti seçip alan insandır, ama bu fiillerin insanda yaratılması Allah'a aittir.

Hidayet ve dalâletin Allah'a izafe edilmesi bu fiillerin insanda onun isteğine göre yaratılması şeklindedir. Çünkü tek yaratıcı Allah'tır.

Hidayet, sebep olma ve davet yoluyla Hz. Resûlullah'a S. izafe edilir. Nitekim Allah Tealâ '*Gerçekte sen, doğru bir yola çağırıyorsun*' (76) buyurmaktadır. Burada açıklama ve çağırma kastedilmekte, yaratma anlamında bir hidayet söz konusu olmamaktadır.

Hidayet, hidayete sebep oluşu dolayısıyla Kur'an'a da izafe ve nisbet edilir. Çünkü '*Gerçekten bu Kur'an insanları en doğru yola iletir*' (77) buyrulmaktadır. Kur'an hidayetin sebebidir.

Dalâlet, şeytana izafe edilir. Bu sebep olma ve çağırma yoluyla olur. Yoksa dalâleti şeytanın yaratması anlamına kesinlikle değildir; Bu husustaki Kur'an metni şu mealdedir: «*Onları gerçekten sapıtacağım ve kendilerini uzun emellere düşürüp olmayacak kuruntularla aldatacağım.*» (78)

Putlar, zalimler, tağûtlar da dalâlete sebep olur. İnsanın hidayetten ayrılıp dalâlete düşmesine sebep olurlar. Böylece dalâlet bütün yaratıklara izafe ve nisbet edilir. Oysa dalâlet, hidayette olduğu gibi Allah katındandır. Hidayet ve dalâletin Allah'a izafesi yaratma, insana izafe edilip bağlanması seçme yönündendir.

Hidayetin tezahür ettiği alan müminlerin kalpleridir. Bu da kalbin aydınlanması, imana açılması, Allah'ın müminlere yardım etmesi, tefikini vermesidir. Dünyada böyle olan hidayet ahirette müminin sevabı ve Cennete sevk edilışıdir.

Dalâlet ise kalbin, göğüsün sıkışıp daralmasıdır. Dalâlet çirkin, bozuk, kötü fiildir. Kalbi daralan kişi dalâlete kendi isteğiyle düşer, böylece dünyada şaşırp sapık olur, ahirette ise cezaya ve Cehenneme sevk edilir. «*Allah zalimleri şaşırtır.*» (79) ayetini dâlaletin sahibinin Allah olduğu şeklinde anlamak gerekir. Ayrıca Kur'an'da Rabbimiz Yüce Allah şöyle buyurmaktadır :

(75) Kur'an, 35 (Fâtır)/8.

(76) Kur'an, 42 (Şura)/32.

(77) Kur'an, 17 (İsra)/9.

(78) Kur'an, 4 (Nisa)/119.

(79) Kur'an, 14 (İbrahim)/27.

'Allah Cennet evine çağırır ve dilediği kimseyi doğru yola iletir.' (80)

'Allah kime hidayet etmeyi dilerse, onun göğsünü (kalbini) İslâm'a açar, gönlüne genişlik verir. Her kimi de sapıklığa bırakmak dilerse onun kalbini daraltır, sıkıştırır.' (81)

'Allah'ın hidayet ettiği kimse Hak yola ulaşandır ve kimi de adaleti ile sapıtırsa, işte bunlar ziyana uğrayanlardır.' (82)

e - İnsanın Rızkı, Ekonomik Hayatı ve Eceli

Rızık, insanın kaderinin önemli merhalelerinden biridir. Ve insanın kullandığı maddi kaynakların tümünü ihtiva eder. İnsanın hayatını devam ettirebilmek için faydalandığı şeylerdir.

Rızık, Kaza ve Kader meselesine bağlı bir konudur. Kur'an'da açıkça ifadesini şu ayetlerde bulmaktadır :

'Yeryüzünde yürüyen ne kadar canlı varsa hepsinin rızkı ancak Allah'a aittir. Onların dünyadaki meskenlerini de bilir, yumurtalıktaki yerlerini de... Bunların hepsi Levh-i Mahfûz'da yazılıdır.'

'Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Rızkı dilediğine yayar ve kısar. Çünkü O, her şeyi kemâl üzere bilendir.'

'Sizi yaratan, size rızık veren, sizi öldüren ve sizi tekrar dirilten Allah'tır.' (83)

Yeryüzüne yaratılarak gönderilen insanın maddi geçimi, rızık Allah'a aittir. Bu konuda teminat veren O'dur. Fakat rızkı arayıp bulmak yerüstü ve yeraltı zenginliklerden ve nimetlerden yararlanmak insana aittir.

Mu'tezile rızıkı ikiye ayırır :

1 — Mutlak rızık

2 — Muayyen rızık.

1 — Mutlak rızık; ot ve su gibi şeylerdir.

2 — Muayyen rızık; mâlik olunan eşyadır, maldır.

Rızık, insanın sahip olduğu mülktür. İnsan kendi öz irade ve kudretiyfe rızık kazanıp iktisab eder.

(80) Kur'an, 10 (Yunus)/25.

(81) Kur'an, 6 (En'am)/125.

(82) Kur'an, 7 (Araf)/178.

(83) Kur'an, 11 (Hüd)/6; 42 (Şura)/12; 30 (Rûm)/40.

Haram olan şey, Mu'tezileye göre, rızık değildir. (84)

Ehli Sünnet rızıkı mülk olarak kabul etmez. Mülk olduğu kabul edilirse Allah'ın nimetlerinden rızıklanan hayvanların durumu nasıl izah edilir? Hayvanların mülk edinmesi düşünülemediğine göre Rızık Allah'ındır, ama insana intifa hakkı, yani yararlanma hakkı verilmiştir. Çünkü herşeyin sahibi Allah'tır. Bu konuda süt emen ve ot yiyen hayvanların durumu örnek olarak verilir. Süt emen çocuk ve ot yiyen için mülkiyet söz konusu mudur? Rızık Allah'ın lûtfu ve bağışdır, insan ve hayvan ondan yararlanır, şu anda faydası olmayan şey rızık değildir. Birinin sahip olduğu, fakat kullanmadığı şey o kişinin rızık sayılmaz. Kendisinden yararlanan şey ancak kişi için rızıktır. Allah rızıkı mutlak olarak va'detmiş, insanı da bu rızıktan helâl olarak isteyip aramasını emretmiştir.

'Ey insanlar! Yeryüzündeki temiz ve helâl şeylerden yiyin, şeytana ayak uydurmayın, zira o sizin için apaçık bir düşmandır.' (85)

Herkes Allah'ın takdir ettiği rızıkı yer hiç bir kimse başkasının rızıkını yemez. Zengin birinin fakire verdiği sadaka, zenginin rızıkı olmadığı için fakire geçmiştir. Bu da Allah'ın yaratmasıyla olur. Zira tek rızık veren Allah'tır.

Haram da rızıktır, ama haramdır. Haram, rızık kabul edilmediğinde haram yiyenleri bir başkasının rızıklandığı anlamı çıkar ki bu Allah'a küfürdür. Haram yiyen kişinin «Allah'ın rızıkını yemedi» demek doğru değildir. (86)

Ekonomik Hayat

Ekonomik hayatın işleyişi bir bakıma fiat hareketleridir. Fiat hareketleri ucuzluk ve pahalılık şeklinde tezahür eder.

Fiatların artış ve düşüşünde iki etken kabul eden görüşün sahipleri Mu'tezile'dir. Onlara göre fiat hareketlerinde Allah ve Devlet (insan) rol oynar. Allah malı, eşyayı bollastırıp kıtlaştırmakla, devlette belli bir fiatla satışı zorunlu tutmakla ekonomik hayat üzerinde etkilidirler.

Ehli Sünnet ise ekonomik hayatın doğrudan düzenleyicisinin Allah olduğunda ittifak halindedirler. Görünürde fiat hareketlerinde rol oynayan insan olsa da, gerçekte durum böyle değildir. Zira insanı besin almaya, mal biriktirmeye muhtaç bir yapıda yaratan Allah'tır. Fiat hareketlerinin temelinde bu ihtiyaç kavramı önemli yer tutar. Ayrıca arz - talepte

(84) K. Abdül-Cabbâr, Şerh, S. 784.

(85) Kur'an, 2 (Bakara) /168.

(86) İmam Eşari, el-İbane, S. 12. ve 63 - 64; N. Sâbûni, A.e., S. 86.

önemlidir. Ekonomik hayatın düzenleyicisi görünürde insandır. Ama kabul edilmesi gereken gerçek şudur: Allah, insanın ve kullandığı bütün maddi ve manevi kaynakların yaratıcısıdır. O halde malın azaltılıp çoğaltılması, insanın mala muhtaç yapıda olması, insanın irade ve gücüne bağlı bütün faaliyetler son plânda Allah'ın fiilleridir. Buna göre ekonominin gerçek düzenleyicisi Allah'tır, ön plânda gözükken insan olmakla birlikte ekonomik yaşam Allah'ın elindedir. Bu durum yapılan plânlara rağmen varılmak istenen hedeflere zamanında ulaşılmamak suretiyle günümüzde açıkça görülmektedir. Ayrıca tabiat şartları denen, ısı, ışık, yağmur, kuraklık v.b. durumların ekonomik hayatı ne tarzda etkilediği izahıtan vareftedir. Öte yandan tabiat şartlarının Allah'ın elinde olduğunu bilmeyen yoktur... (87)

Ecel

İnsanın doğumu, cinsiyeti, ırkı, rengi, belli bir mekân ve zamanda dünyaya gelişi nasıl kendi elinde değilse eceli de kendi elinde asla değildir. Vakit, va'de, belirli bir süre, müddet, ömrün sonu anlamlarına gelen ecel, Allah'ın tayin ve takdir etmesiyledir :

'Eceli geldiği zaman bir kimsenin ölümünü Allah geciktirmez. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.'

'Şüphe yok ki, Allah'ın takdir ettiği ecel (ölüm) gelince geri bırakılmaz.'

«O, sizi çamurdan yaratan, sonra ölüm ecelini takdiredendir. Ecel O'nun katında bellidir.» (88)

Her insana çizilen hayat sınırı, ecel konusunda Müslümanlar birlik içindedir. Allah her insana belli bir süre yeryüzünde yaşama hakkı tanımıştır. Bu süre şu veya bu şekilde sona erer. Sona erinceye kadar insan Allah katında malûm bir hayatı yaşayacaktır. Bunun sonu eceldir. İnsanın ecelini değiştirmesi kesinlikle söz konusu değildir. Ancak öldürülen kişinin durumunda iki görüş vardır: Bunlardan birisi Mu'tezileye ait olan ve öldürülen kişinin öldüren tarafından hayatının kısa kesildiği tarzında ifade edilen görüştür. *Mu'tezile'ye göre öldürülen kişinin iki eceli vardır. 1 — Allah'ın ilmine göre öldürülmekle hasıl olan ecel, 2 — Kâtilin öldürmekle tesbit ettiği ecel... Öldürülen kişi erken vaktinden önce, yani eceli gelmeden öldürüldüğü için ahirette ona dünyada hakkı olan rızıklar verilecektir.* (89)

(87) Bu konu için bkz. Ş. Gölcük, Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri, S. 245. Fiat Artış ve Düşüşleri, İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi, Sayı, 5, Erzurum, 1982.

(88) Kur'an, 63 (Münafıkûn)/11; 71 (Nûh)/4; 6 (En'am)/2.

(89) Bağdâdi, Usulu'd-Din, S. 142 - 143.

Ehli Sünnet'e göre öldürülen eceliyle ölmüştür. O kimse için bundan başka bir ecel yoktur. Öldürme işi kâtile yöneliktir, ona aittir. Ölüm ise ölüye ait olup Allah'ın yaratmasıyla meydana gelir. Kâtil öldürme fiilinden dolayı cezaya lâyıktır. Öldürme öldürene aittir. Öldürme işinin ölenle ilgisi yoktur. Zira öldürülenin durumu katli olmayıp ölümdür. Kâtil ve onun işlediği fiile göre o maktûldur, öldürülmüştür. Hayatının sonu demek olan eceline göre o meyyittir, ölüdür.

Ölen ve öldürülen kendi ecelleriyle ölmüş ve öldürülmüştür. Her insan eceli geldiğinde ölür. Çünkü her şey Allah tarafından takdir edilip hükme bağlanmıştır. Ölüm olayları çeşitlidir. Bir kaza sonucu ölüm vuku bulduğu gibi yanma, boğulma, düşme, çarpma, vurma, katletme sonucu da ölüm vuku bulabilir. Ölümün döşekte vuku bulmasıyla şu veya bu şekilde vuku bulması arasında fark yoktur. Ölüm ruhun bedeni terketmesidir. Ölümü tadmayan, dışarıdan seyirci durumunda olan hayattaki insan için ölüm olayları bazan acıklı, bazan tatlı sahnelerde cereyan ediyor gibi görünebilir. Ama ölen insan için tek bir olay söz konusudur. O da ruhun bedenden ayrılmasıdır. Bu ayrılma işi şu veya bu şekilde olmuş, önemli değildir. Önemli olan ruhun bedeni terketmesidir. Bundan dolayı bazı kişilerin bazı tanıdık ve yakınlarının feci olarak nitelendirdikleri ölümleri, ölen açısından hiç bir mânâ ifade etmez.

«*Eceli gelmeden, vaktini doldurmadan, ömrünün baharındayken öldü, yaşaması gerekiyordu, daha yaşayacaktı*» gibi sözler doğru olmadığı gibi Allah'ın katındaki belli eceli değiştirmez. Dua ve sıla-ırahm'da bulunmanın ömrü uzatması, doğrudur. Ama bu şekilde ömrü uzayacak kişinin de durumu Allah'ın ezeli ve mutlak ilmiyle bilinir. Çünkü insanın ne kadar yaşayacağı, nasıl, nerede ve ne zaman öleceği Allah'ın mutlak ilmince malûmdur. Şu veya bu isimle söylenen ikinci bir ecel yoktur. Ecel bir tanedir, o da ecel-i müsemma olup Allah katındadır. (90)

9 — İNSANIN ÖLÜMÜ VE KABİR HAYATI

1 — Ölüm :

İnsan doğumundan itibaren ihtiyarlamağa başlar. Onun dünyaya gelişle birlikte bedeninde bir faaliyet görülür ve bu faaliyetler hücrelerin eskikip yenilenmesi şeklinde tezahür eder. Bir an gelir ki insan bedeni iyice eskir, yenilenmez. Bedendeki faaliyet, hareketlilik, canlılık durur, bu tabii ölümdür. Organizmanın kendiliğinden faaliyetinin durmasıdır. Allah insanda ölümü çocukluğunda, gençliğinde olgunluk çağında, ihtiyarlığında, kısaca hayatın her safhasında yaratır. Zira ölümün ve dirimin yaratıcısı Allah'tır.

«Hanginizin daha iyi iş işlediğini (amellerde bulunduğunu) belirtmek için, ölümü ve dirimi yaratan O'dur. O, Güclüdür, Bağışlayandır.» (91)

Bütün insanların öleceğini kendilerini sağlam kaleler içine saklayıp ölümden kaçmak, kurtulmak isteseler bile ölümün onları yakalayacağını Kur'an'da haber veren Allah'tır. İnsan nerede olursa olsun ölüm ona yeti-şecektir. Bunun böyle olduğunu hiç kimse inkâr edemez, aksini söyleyemez. Dün böyle olduğu gibi yarın da bu gerçek asla değişmeyecektir. Her nefis ölümü tadacaktır. (92)

Ölüm ruhun bedeni terketmesi olayıdır. Ruhun ölümsüzlüğüne inananlar için ölüm korkulacak, çekinilecek bir olay asla değildir. Ölüme ve sonrasında hazır olanlar için ölüm arzu edilen bir olaydır. Ruhun bedenden ayrılması şeklinde tanımlanan ölüm; insan hayatının bir günü içinde uyku halinde her an vukubulmaktadır: Bu hakikat Kur'an'da ifadesini şöyle bulur:

'Allah öleceklerin ölümleri anında, ölmeyeceklerin de uykuları esnasında ruhlarını alır. Ölümlerini hükmettiği kimselerinkini tutar, diğerlerini bir süreye kadar salıverir. Doğrusu bunda düşünen kimseler için dersler vardır.' (93)

Allah'ın katından olan ruh O'nun emrindedir. Öldüren ve dirilten Allah kulunun ruhunu dilediği anda ve dilediği tarzda alınca ölüm hali gerçekleşir.

Ruh bedenden ayrıldıktan sonra insan yine idrak edicidir. O kendisine ziyaret edeni işitir, onu tanır, verilen selâmı alır, lezzeti ve elemi hisseder, fakat onun bu dünyayla ilgisi tamamen kesilmiştir. Çünkü toprağa bağlı bedenin faaliyetleri durmuştur, ama ruh faaliyetini devam ettirir.

2 — Kabir Hayatı

İnsan, ölümden sonra kıyamet kopuncaya kadar hayatını kabirde geçirir. Kabir tabiri geniş bir deyimdir. İnsan ister gömülsün, ister gömülmesin, ister yansın, ister yırtıcı hayvanlar yemiş olsun veya onun bedeninin hiç bir parçası bulunmamış olsun, havada kaybolsun, denizde yoksun, insanın ölümden sonra kıyamete kadar geçen hayatı kabir hayatı olarak isimlenir. İnsan kabirde «ya Cennet bahçelerinden bir bahçede, veya Cehennem çukurlarından bir çukurda» kıyameti bekler. İnsanın kabir hayatının varlığına Kur'an'dan bazı işaretler şunlardır :

(91) Kur'an, 68 (Mülk)/2.

(92) Kur'an, 3 (Al-i İmran)/185; 4 (Nisa)/78; 21 (Enbiya)/35; 29 (Ankebut)/57.

(93) Kur'an, 39 (Zümer)/142.

a - Onlardan birine ölüm gelince: «*Rabbim! Beni geri çevir, belki yapmadan bıraktığımı tamamlar, iyi işler (salih amel) işlerim*» der. Hayır; bu söylediği sadece lâfıdır. Tekrar diriltecekleri güne kadar arkalarında geriye dönmekten onları alıkoyan bir engel (berzah) vardır. (94)

Burada söz konusu olan berzah kabirdir.

b - «*Allah, inananları, dünya hayatında ve ahirette sağlam bir söz üzerinde tutar; zalimleri de saptırır. Allah dilediğini yapar.*» (95) Ahiretin başlangıcı olan kabirde müminin sağlam bir söz üzerinde Allah tarafından tutulması, onun dünyada iken de kalbinde tasdik olarak söylediği lâ ilâhe illallah'tır.

c - «*Ölü idiniz sizleri diriltti, sonra öldürecek sonra tekrar diriltecek ve sonunda O'na döneceksiniz, öyleyken Allah'ı nasıl inkâr edersiniz.*»

'Onlar: «*Rabbimiz bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. Biz de suçlarımızı itiraf ettik, bir daha çıkmaya yol var mıdır?*» derler!' (96) Bu iki ayette sözü edilen ilk diriltme Kabirde vuku bulacak olmalıdır.

d - Kabirde dirilen insana Münker ve Nekir adında iki melek Rabbinî, dinini, peygamberini sorar. Mümin bu sorulara rahatça cevap verir, kâfir ise cevap veremez. Bu konuda hadisler pek çoktur. Münker ve Nekirin sorularını cevaplayamayan kâfir kabir azabı görür.

'...*Kötü azab, Firavun'un adamlarını sardı, onlar, sabah akşam ateşe sunulurlar. Kıyamet çıktığı gün, «Firavun'un adamlarını azabın en ağırına sokun» denir.*' (97)

Sabah akşam Firavun'un adamlarının gördüğü azab kabir azabıdır. Zira onlar Kıyamet gününde azabın en şiddetlisine dâçar olurlar.

'*Benim Kitab'ımdan yüz çeviren bilsin ki onun dar bir geçimi olur ve kıyamet gününde onu kör olarak haşrederiz.*' (98)

Bu ayette geçen «*dar geçim*» kabir azabıdır.

Hadisler kabir azabını açıkça beyan eder: «*Kabir azabından Allah'a siğîniniz.*» (99)

Hz. Peygamber S. iki kabrin yanından geçerken, birisinin koğuculuk-

(94) Kur'an, 23 (Müminun)/99 - 100.

(95) Kur'an, 14 (İbrahim)/27.

(96) Kur'an, 2 (Bakara)/28; 40 (Mümin)/11.

(97) Kur'an, 40 (Mümin)/45 - 46.

(98) Kur'an, 20 (Taha)/124.

(99) Müslim, c. XI., S. 284.

tan, diğerinin küçük abtest bozarken dikkat etmediğinden dolayı kabir azabı görmekte olduklarını beyan etmiştir. Şia ve Mu'tezile de kabir azabını kabul eder. Hattâ Mu'tezile kabir azabına delil olarak yukarıdaki hadisi zikreder. (100)

Kabir azabını kabul etmeyenler; terki halindeki canlıya azab edilir, azabı canlı hisseder, terki bozulunca ölü azabı duymaz, tarzında itirazda bulunurlar. Oysa insanın sahip olduğu terki, organizma, hayat, yani canlılık için şart ve gerekli değildir. İnsan hayatın bu terkipte olduğunu görüp durduğu için, bu terkibi hayat için şart ve gerekli sanmaktadır. Allah bu terkipten başka bir terkipte hayatı yaratır, bu onun için çok kolay ve basit bir iştir. Bundan dolayı bir kısım bilgin kabir azabının nasıl olacağı keyfiyetiyle meşgûl olmamıştır. Kabir azabının vuku bulacağına ayet ve hadisler delâlet ettiğinden ona inanmakla yetinmişlerdir. Çünkü Kabir hayatı haberlerle sabit olan bir hayattır. İnsanın onu denemesi, yaşaması, bizzat kendisine haber vermesi mümkün değildir. Allah ve Rasulü kabirden haber vermişler, orada ölen insanın dirileceğini bildirip müminlerin nimetlerden zevk ve lezzet alacağını, kâfirlerin de azab göreceğini duyurmuşlardır. O halde insanın, bilgi ve idrak sınırlarını taşan bir konuda yapılması gereken doğru haberi kabul ve tasdikten ibaret olmalıdır.

Ölü kişi ya azab veya nimet içinde olur. Bu azab ve nimet onun hem ruhuna hem de bedenindedir. Ruh bedenden ayrılınca ya nimetlenir veya azablanır. Ruh bazan bedenle birlikte olur ve onunla beraber nimet ve azab görür. Kıyamet gününde ise ruh sürekli olarak bedenle birlikte kalmak üzere bedenle birleşir, kabirlerden kalkarlar ve hesap için toplanırlar.

Kabirde insanın yaptığı ibadetler ve güzel ameller onu çepeçevre kuşatır ve böyle ibadetli, amelli, takva sahibi müminler için kabirlerinden cennete bir kapı açılır; geniş, sıkmayan bir kabirde o kişi kıyameti sevinç içinde bekler. Kâfir için aksi durum vardır. Müminlerin kabir azablarının cumaya kadar olacağı konusunda da haberler vardır.

Ölüm halinde bedenden ayrılan ruhların Kıyamete kadar kalacakları yerler hususunda haberler çeşitlidir. Bir kısım ruhlar Mele-i Alâ'ya, en yüksek makama çıkar. Bunlar Peygamberlerin ruhlarıdır. Bir kısmı yeşil bir kuş halinde dilediğinde Cennete uçar. Bunlar şehidlerin ruhlarıdır. Bir kısmı Cennetin kapısında bekler. Bir kısmı kabirde bekler. Bir kısım ruh da yeryüzünde bekler son gruptaki ruhlar suflî, en aşağı derecede olan ruhlardır. Bunlar dünya hayatları boyunca Allah'ı tanımayan, bilmiyen kişilerin ruhları olup yüksek seviyede hayat yaşayan kişilerin ruhlarıyla bir-

araya gelemmezler. Allah'ın sevgili kullarının ruhları ise gerek kabir ve gerekse ahiret hayatında sevdikleri ile birlikte olur, dünyadan haber alır, haklarında yapılanlardan nasibdar olurlar.

Ruhlar için kabir hayatı boyunca nimet ve azab, lezzet ve elem vardır, onlar kıyamet kopuncaya kadar bu hal üzerindedirler. Kabir hayatı insanın ana rahminde geçirdiği hayata nisbet edilebilir. İnsanın dünya hayatı ana rahmindeki hayata oranla ne kadar geniş ve uzunsa; kabir hayatı da dünya hayatına nisbetle o kadar geniş ve uzundur. İnsan berzah hayatı boyunca ruhlar aleminin bir üyesidir... Ve Kıyametin vuku bulmasını bekler...

RÉSUMÉ

L'Homme et Sa Destinée.

L'Homme étant la créature bien aimée de Dieu, est composé de l'âme et du corps. Cet ombre de Dieu sur la terre a-t-il de la volonté et de la puissance?

D'après les Mutezilites, il a sa propre volonté et sa force par l'intermédiaire des quelles il exécute ses actes.

Quant aux Sunnites, l'homme possède ses propres facultés, comme la volonté et la puissance. Mais pourtant il n'est Jamais un créateur en ce qui concerne tous ses actes. En réalité, le créateur est sans aucun doute Dieu, l'homme est un simple acquéreur, il n'est nullement un créateur de ses propres actes d'après qu'ils prétendaient les Mutezilites.